

Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet Bey'in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri

Aydın YİĞİT

Dr. Öğr. Üyesi., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

E-Mail: aydinyigit@akdeniz.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-3253-8118

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 27.12.2019 Kabul Tarihi / Accepted: 13.04.2020

ÖZ

YİĞİT, Aydın, **Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet Bey'in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri**, CTAD, Yıl 16, Sayı 31 (Bahar 2020), s. 173-207.

Osmanlı Devleti açısından I.Dünya Savaşı'na son veren 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi, aslında Millî Mücadele Hareketi'nin de temel sebebidir. Zira mütarekeye dayanılarak başlatılan işgaller, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde büyük bir direnişin doğmasına yol açmış ve bu mücadelenin sonucunda da Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Dolayısıyla Mondros Mütarekesi gibi oldukça önemli bir mütarekenin müzakereleri için görevlendirilen Bahriye Nazırı Rauf Bey (Orbay), Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet Bey ve Kurmay Yarbay Sadullah Bey'den oluşan üç kişilik heyet, şüphesiz imzalayacakları bu ateşkesin öneminin farkındaydı. Bu bağlamda çalışma, Mondros Mütarekesi'nin müzakere edilip imzalanması için görevlendirilen heyette yer alan Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet Bey'in hayatını, diplomat ve devlet adamı olarak kariyerini özellikle Mondros Mütarekesi sürecindeki faaliyetlerine odaklanarak incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma hayatına Tahrirat-ı Hariciye Kalemî'nde memur olarak başlayan Reşad Hikmet Bey, zamanla sadaret tercümanlığı, elçilik müsteşarlığı görevlerini de ifa ederek Hariciye Müsteşarlığı'na kadar yükselmiştir. Mondros Mütarekesi

görüşmelerine de katılan Hikmet Bey, son Osmanlı Meclisi'nde de Meclis Başkanlığı görevini yürütmüştür. Bu görevi sırasında 28 şubat 1920'da hayatını kaybetmiştir. Bu çerçevede, Mondros Mütarekesi'ni ikinci murahhas sıfatıyla imzalayan Reşad Hikmet Bey'in hayatının, özellikle de siyasi ve bürokratik kimliğinin ortaya konulması çalışmanın başlıca amacı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hariciye Müsteşarı, Reşad Hikmet Bey, Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi, Son Osmanlı Mebusan Meclisi

ABSTRACT

YİĞİT, Aydın, **The Life and Political Activities of Reşad Hikmet Bey, The Undersecretary of Foreign Affairs**, CTAD, Year 16, Issue 31 (Spring 2020), pp. 173-207.

For the Ottoman State, the Mudros Armistice of October 30, 1918, which ended World War I, was actually the main cause of the National Struggle Movement. For the invasions based upon the truce caused the birth of a great resistance movement under Mustafa Kemal Pasha's leadership in Anatolia and the Republic of Turkey was founded as a result of this struggle. Accordingly, the three-person delegation consisting of Rauf Bey (Orbay), the Minister of Navy, Resad Hikmet Bey the Undersecretary of Foreign Affairs and Sadullah Bey, the Chief of Staff Commander, who were assigned to negotiate a very important armistice such as Mudros Armistice, were undoubtedly aware of the importance of this ceasefire that they would sign. In this context, the study aims to examine the life of Resad Hikmet Bey, the Undersecretary of Foreign Affairs, who took place in the delegation assigned to negotiate and sign the Mudros Armistice, and his career as diplomat and statesman, in particular, focusing upon his activities during the Mudros Armistice. Reşad Hikmet Bey began his career as a civil servant in the Office of Foreign Correspondence, and was raised to this position of the Undersecretary of Foreign Affairs, by performing the duty of translator for Prime Ministry and undersecretary of embassy. Hikmet Bey, who participated in the Mudros Armistice negotiations, served as the Speaker of the last Ottoman Parliament. He lost his life during this task, on February 28, 1920. In this context, it will be the main purpose of the study to reveal the life of Resad Hikmet Bey, who signed the Mudros Armistice as the second delegate, especially his political and bureaucratic identity.

Keywords: Undersecretary of Foreign Affairs, Resad Hikmet Bey, Ottoman State, Mudros Armistice, Last Ottoman Parliament

Giriř

Reşad Hikmet Bey, 19 Mayıs 1876 tarihinde İstanbul'da dünyaya geldi. Babası, Temyiz Mahkemesi Reisi Ahmet Hikmet Bey, annesi Fatma Gülzemin

Hanım'dır.¹ Orta öğretimini Galatasaray Sultanisi'nde² tamamladıktan sonra 5 Ekim 1895'de Tahrirat-ı Hariciye Kalemî'nde meslek hayatına başladı, mümeyyiz/katip oldu.³

9 Mart 1900 tarihinde "mümeyyiz-i râbi" rütbesini alarak bir kademe yükseldi.⁴ 1903-1907 yılları arasındaysa Tahrirat-ı Hariciye Kalemî'ndeki görevini sâniyye rütbesiyle yürüttü.⁵ Tahrirat-ı Hariciye Kalemî Katipliği'nin yanı sıra 19 Ocak 1907'den itibaren Sadaret Tercümanlığı görevini üstlendi.⁶ 1908'de bir kademe daha yükselerek mütemâyiz (ikinci rütbenin birinci sınıfı) rütbesiyle "mümeyyiz-i sâlis (üçüncü katip)" oldu.⁷

31 Mart 1908'de Viyana Elçiliği Müsteşarlığı'na tayin edildi.⁸ Müsteşarlık görevini yürütürken Büyükelçi Mahmud Nedim Paşa'nın görevden ayrılması üzerine resen 26 Ağustos-24 Aralık 1908 tarihleri arasında Viyana Elçiliği Maslahatgüzarlığı yaptı.⁹ Benzer şekilde iki defa daha aynı Maslahatgüzarlık görevinde bulundu. 14 Eylül'de buradaki görevinden alınıp Berlin Elçiliği Müsteşarlığı'na atandıysa da sonradan vazgeçildi ve 7 Ekim 1908 tarihli irade-i seniyye ile Viyana Elçiliği Müsteşarlığı görevine devam etmesi sağlandı.¹⁰ Müsteşarlık görevinde iken 29 Ağustos 1909'da Romanya Kralı tarafından verilen üçüncü rütbeden "Étoile de Romani Nişanı"nı aldı.¹¹

4 Aralık 1911'de Paris Elçiliği Müsteşarlığı'na atandı. Kendisinden boşalan Viyana Elçiliği Müsteşarlığı'naysa Berlin Elçiliği Başkatibi Balak Bey tayin

¹ "Pek Elim Bir Zıyâ", *Yeni Gün*, 29 Şubat 1336 (1920), s. 1; "Reşad Hikmet Bey'in İrtihâli", *Vakit*, 29 Şubat 1336 (1920), s. 1; T.B.M.M. *Zabıt Ceridesi* (ZC.), C.20, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1959, s. 447.

² "Merhûm Reşad Hikmet Bey'in Cenâze Merâsimi", *Yeni Gün*, 1 Mart 1336 (1920), s. 1.

³ "Pek Elim Bir Zıyâ", s. 1; "Reşad Hikmet Bey'in İrtihâli", s. 1; Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, C.XV, Yay.Haz. Ayhan Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s. 10.

⁴ T.C. *Cumburbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Âli Evrak Odası*, BOA. BEO. 1455/109069 (H.11.Za.1317-M.13.03.1900); 1900 (1318) *Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye III*, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul, 2003, s. 172.

⁵ 1902 (1320) *Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye IV*, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul, 2003, s. 214, 266, 312, 358, 404.

⁶ BOA., BEO.2989/224168 (H.21.Z.1324-M.05.02.1907). Ayrıca bkz. "Pek Elim Bir Zıyâ", s. 1; "Reşad Hikmet Bey'in İrtihâli", s. 1.

⁷ 1902 (1320) *Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye IV*, s. 450.

⁸ "Pek Elim Bir Zıyâ", s. 1; Pakalın, *age.*, s. 10.

⁹ BOA., BEO.4454/333998 (H.17.R.1335-M.10.02.1917); BOA., *Şûrâ-yı Devlet*, ŞD. 2837/45 (H.08.Z.1335-M.25.09.1917).

¹⁰ "Pek Elim Bir Zıyâ", s. 1; "Reşad Hikmet Bey'in İrtihâli", s. 1; BOA., BEO.3412/255863 (H.14.N.1326-M.10.10.1908).

¹¹ BOA., BEO.3626/271904 (H.12.Ş.1327-M.29.08.1909).

edildi.¹² Belirtilen görevlerini yürütürken 1910-1912 yılları arasında mütemâyiz rütbesiyle 3 Osmânî, 4 Mecîdî Nişan ve Gümüş Liyâkat Madalyası aldı.¹³

Nihayet 3 Mart 1914’de Hariciye Müsteşarlığı görevine getirildi.¹⁴ Görevine başladıktan bir süre sonra 15 Haziran 1914’de, Fransa Hükûmeti tarafından kendisine üçüncü rütbeden “Legion d’Honneur Nişanı” verildi.¹⁵ 28 Şubat 1916’da ise 5469 kuruş değerinde “Gümüş Donanma Madalyası” ile taltif edildi.¹⁶

Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet Bey, Sadrazam Talat Paşa’nın Nisan 1917’de gerçekleştirdiği Almanya ziyaretinde de görev aldı. Alman yetkililerle ABD’ye savaş ilan edilmesi, Almanya’dan alınmak istenilen gemiler meselesi gibi önemli konularda görüşmeler yaptı.¹⁷

Reşad Hikmet Bey, görevi süresince ve Almanya seyahati sırasında gösterdiği yararlılıklardan ötürü Padişah V. Mehmet Reşad ile Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan devletleri tarafından taltif edildi. İlk olarak 8 Nisan 1917’de kendisine birinci rütbeden “Mecîdî Nişan” verildi.¹⁸ Almanya’dan döndükten sonra Ağustos 1917’de ise Almanya İmparatoru II.Wilhelm tarafından birinci rütbeden “Couranne de Prus Nişanı”, Bavyera Kralı tarafından da yine birinci rütbeden “Saint Michelle Nişanı” ile ödüllendirildi.¹⁹ Ardından Avusturya İmparatoru ve Macaristan Kralı Şarl (Karl) tarafından büyük kordonlu “François Joseph Nişanı”na, Bulgaristan Kralı I.Ferdinand tarafından da “Merit Sivil Nişanı”na layık görüldü.²⁰

Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet Bey, 1917 yılının son günlerinde Hariciye Nazırı Nesimi Bey ile birlikte memuren Berlin’e gönderildi.²¹ Almanya’nın dışında ayrıca resmi görevlerle Avusturya ve Bulgaristan’a da gitti.²² Ruslarla I. Dünya Savaşı’na son verecek olan Brest-Litovsk Antlaşması’nın müzakerelerine

¹² BOA., BEO.3974/298008 (H.18.Z.1329-M.10.12.1911); BOA., *İrade Hariciye*, İ.HR. 427/57 (H.18.Z.1329-M.10.12.1911).

¹³ 1902 (1320) *Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye IV*, s. 501,521,541.

¹⁴ “Reşad Hikmet Bey’in İrtihâli”, s. 1; Pakalın, *age.*, s. 10.

¹⁵ BOA., *İrade Taltifât*, İ.TAL. 494/10 (H.21.B.1332-M.15.06.1914); BOA., BEO. 4292/321881 (H.23.B.1332-M.17.06.1914).

¹⁶ BOA., İ.TAL. 508/51 (H.23.R.1334-M.28.02.1916).

¹⁷ BOA., BEO.4464/334773 (H.24.C.1335-M.17.04.1917); Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III, Kısım: III, TTK Yayınları, Ankara, 1991. s. 494-495.

¹⁸ BOA., *İrade Dosya Usulü İradeler Tasnifi*, İ.DUİT. 61/54 (H.15.C.1335-M.08.04.1917).

¹⁹ BOA., İ.DUİT. 72/43 (H.24.L.1335-M.13.08.1917).

²⁰ BOA., İ.DUİT. 72/44 (H.24.L.1335-M.13.08.1917).

²¹ BOA., *Meclis-i Vükelâ*, MV. 210/96 (H.28.S.1336-M.13.12.1917).

²² Pakalın, *age.*, s. 10; “Reşad Hikmet Bey’in İrtihâli”, s. 1.

katılmasıysa elbette diğerlerinden daha fazla önem taşımaktadır. Nitekim Kafkas Cephesi'ni kapatan Erzincan Mütarekesi'nin akabinde derhal Brest-Litovsk görüşmelerinin başlamasına karar verilmişti. Bu yüzden 22 Aralık'ta başlayıp 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanmasıyla neticelenen barış müzakerelerine Osmanlı Devleti adına Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa (9 Ocak-1 Mart arası Sadrazam Talat Paşa) başkanlığında Hariciye Nazırı Nesimi Bey ile Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet Bey'in de içinde bulunduğu kalabalık bir heyet katılmıştır.²³

Reşad Hikmet Bey'e, bu ilk müzakerecilik görevinin hemen ardından benzer bir başka görev verilmiştir, ki bu, savaşın son yılında Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu İttifak Devletleri ile Romanya arasında yapılacak olan "Bükreş Barış Antlaşması'nın müzakereleri göreviydi.

Romanya, izlediği tarafsızlık politikasını Rus ve Fransız baskıları nedeniyle uzun süre devam ettirememiş ve 27 Ağustos 1916'da Avusturya-Macaristan'a saldırarak İtilaf Devletleri blokunda I.Dünya Savaşı'na girmişti.²⁴ Ancak Rusya'nın 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalayarak yenilgiyi kabul etmesi, Romanya'yı bir kez daha zor durumda bıraktı. Rusya olmadan savaşı sürdüremeyeceğini anlayan Romanya, ülkesindeki işgalleri durdurmak amacıyla Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'dan oluşan İttifak devletlerinin barış teklifini ana hatlarıyla kabul etti ve taraflar arasında 5 Mart 1918'de Bükreş yakınlarındaki Buftea'da bir ön barış antlaşması imzalandı.²⁵

Çerçeve niteliğindeki antlaşma, taraflar arasında belirli bir uzlaşma sağladığından sıra nihai barış antlaşmasının imzalanmasına gelmişti. Hemen karşılıklı komisyonlar oluşturuldu. Meclis-i Vükela kararıyla Osmanlı Devleti adına barış müzakerelerini yürütmek üzere Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, Heyet-i Ayan Azası İzzet Paşa ve Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet Bey görevlendirildi.²⁶ Heyette, hukuk müşaviri olarak Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri

²³ Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu Brest-Litovsk Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917-3 Mart 1918)*, Ülke Kitapları, İstanbul, 1998, s. 135-136; Judah L. Magnes, *Russia and Germany at Brest-Litovsk A Documentary History of The Peace Negotiations*, New York, 1919, s. 30.

²⁴ Mücahit Özçelik; "1918 Bükreş Antlaşması", *History Studies*, Vol.4, Issue:4 (Kasım/November 2012), s. 263-265; Bayur, *age.*, s. 544-548.

²⁵ "Romanya ile Mukaddemât-ı Sulhiyye", *Vakit*, 7 Mart 1918, s. 1; "Romanya Sulhunun Tarihçesi", *Vakit*, 9 Mayıs 1918, s. 1; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III, Kısım: IV, TTK Yayınları, Ankara, 1991. s. 142.

²⁶ *BOA.*, *MV.* 249/33 (H.11.Ca.1336-M.22.02.1918); *BOA.*, *İ.DUİT.* 37/26 (H.11.Ca.1336-M.22.02.1918). Reşad Hikmet Bey'e, uzun bir yazışmadan sonra, Romanya (Bükreş)'ya azimet ve avdet ücreti olarak 300 lira, yevmiye olarak da 15 lira verilmesi uygun bulunmuştur. Yolluk-yevmiye yazışmaları için bkz. *BOA.*, *BEO.* 4504/337789 (H.14.Ca.1336-M.25.02.1918); *BOA.*, *MV.* 211/110 (H.26.Ca.1336-M.09.03.1918); *BOA.*, *BEO.* 4506/337949 (H.27.Ca.1336-

Münir Bey, katip sıfatıyla da Paris Elçiliği Üçüncü Katibi Ali ve Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus memurlarından Emin Said Bey yer almaktaydı.²⁷

3 Nisan 1918'de müzakerelerde hangi hususlara dikkat etmesi gerektiği açık bir şekilde Reşad Hikmet Bey'e bildirildi.²⁸ Antlaşmanın imzalandığı tarihe kadar da, yaklaşık iki ay boyunca, Bükreş'te müzakerecilik görevini başarılı bir şekilde yürüttü. Sonuçta, hazırlanmasında birinci derecede etkili olduğu nihai Bükreş Antlaşması²⁹, İttifak Devletleri ile Romanya arasında 7 Mayıs 1918 tarihinde imzalandı. Antlaşmaya Osmanlı Devleti adına Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, İzzet Paşa ve Reşad Hikmet Bey imza attı.³⁰ Böylece Hikmet Bey, müzakerecilik yönünü ikinci kez ancak ilkinden farklı olarak müzakerelerde daha aktif bir rol üstlenmek suretiyle Bükreş'te gösterdi. Burada edindiği tecrübeler, müzakereci diplomat niteliğini önemli oranda geliştirdi. Nitekim altı ay sonra Mondros Mütarekesi için de kendisinin görevlendirilmesi bunu göstermektedir.

Bükreş Antlaşması'nın müzakerelerinde resmi olarak Osmanlı Heyeti Başkanı Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey olduğundan, o ve beraberindeki heyet 10 Mayıs'ta trenle İstanbul'a döndü. Fakat aynı heyet içerisinde bulunan Reşad Hikmet Bey İstanbul'a dönmemiş, Bükreş'ten Viyana'ya geçmiştir.³¹ Çünkü Bükreş'te barış müzakereleri devam ederken Reşad Hikmet Bey'in eşi Annî Hanım ile oğulları Ahmet Neşet ve Ömer Fuad Beyler İsviçre'ye gitmişlerdi. 30 Nisan 1918'de Balkan Treni ile Viyana'ya doğru yola çıkan aile üyeleri buradan İsviçre'ye geçeceklerdi. Bu nedenle konuyla ilgili Viyana ve Bern Elçiliklerine yazı yazılarak kendilerine yardımcı olunması istenmişti.³² Reşad Hikmet Bey de bu sebepten antlaşmanın imzalanmasından sonra izin alarak Viyana üzerinden ailesinin yanına İsviçre'ye gitmiştir. Bu esnada Padişah

M.10.03.1918); *BOA., MV.* 212/44 (H.22.Ş.1336-M.02.06.1918); *BOA., BEO.* 4518/338798 (H.23.Ş.1336-M.03.06.1918). Reşad Hikmet Bey'in Bükreş'te bulunduğu süre zarfında Hariciye Müsteşarlığı görevini vekaleten Umur-ı Siyasiye Müdür-ı Umumisi Reşit Bey'in yürütmesine karar verilmiştir; *BOA., ŞD.* 2840/9 (H.10.C.1336-M.23.03.1918).

²⁷ *BOA., BEO.* 4504/337789 (H.14.Ca.1336-M.25.02.1918); *BOA., BEO.* 4506/337949 (H.27.Ca.1336-M.10.03.1918)

²⁸ Özçelik; agm., s. 265. Ayrıca Dobruca Meselesi, Romanya Petrolleri ve Romanya'daki Türk-İslam ahalinin haklarının korunması gibi Osmanlı heyetinin üzerinde hassasiyetle durduğu konular hakkındaki Fransızca-Osmanlıca yazışmalar için bkz. *BOA., Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi, HR.SYS.* 2299/10 (M.03.04.1918); *BOA., HR.SYS.* 2299/11 (M.10.04.1918).

²⁹ "Resmî Metin" açıklaması için bkz. "Bükreş Muahedenâmesi", *Zaman*, 14,15,16 Mayıs 1918, s. 3.

³⁰ "Romanya Sulhu İmza Edildi", *Vakit*, 8 Mayıs 1918, s. 1; "Bükreş Musâlahası", *Vakit*, 10 Mayıs 1918, s. 1; "Bükreş Musâlahası", *Zaman*, 10 Mayıs 1918, s. 1.

³¹ "Murahaslarımızın Avdeti", *Zaman*, 11 Mayıs 1918, s. 3.

³² *BOA., Hariciye Nezareti İdare, HR.İD.* 82/16 (M.27.04.1918); *BOA., HR.İD.* 107/61 (M.30.04.1918).

V.Mehmet Reşad vefat edip VI. Mehmet (Vahidettin) tahta çıktığından Reşad Hikmet Bey, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgrafla V.Mehmet Reşad'ın vefatı dolayısıyla taziyelerini bildirmiş, yeni tahta çıkan Vahidettin'in de cülusunu tebrik etmiştir.³³

Reşad Hikmet Bey, 30 Mayıs 1918'de, müzakereler esnasında gösterdiği iyi ve güzel hizmetlerden dolayı Altın ve Gümüş İmtiyaz Madalyaları ile ödüllendirilmiştir.³⁴

İsviçre'den dönmesini müteakip Reşad Hikmet Bey'i bu kez çok daha mühim bir vazife beklemekteydi.

Mondros Mütarekesi ve Reşad Hikmet Bey

14 Ekim 1918'de kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti, bir mütareke imzalayarak I.Dünya Savaşı'ndan çekilmek arzusundaydı. Nitekim İngiliz General Townshend'in aracılığıyla İngiliz Hükûmeti ikna edildi ve İngiliz Amirali Calthorpe ile mütareke görüşmelerine başlanması kararı alındı.³⁵

Ahmet İzzet Paşa, 23 Ekim'de Amiral Calthorpe'un mütareke için delege gönderilmesini isteyen telgrafını aldıktan sonra hemen Sultan Vahidettin'i ziyaret etti. Görüşmede, mütareke heyeti olarak İzmir'deki 17.Kolordu Komutanı Nurettin Paşa ile yine İzmir'den 8. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Sadullah Bey'i ve Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet Bey'i göndermeyi düşündüğünü bildirdi.³⁶ Ancak Vahidettin, bu heyeti kabul etmediği gibi müzakerelere birinci delege olarak Damat Ferit Paşa'nın gönderilmesini istedi. Buna ise Ahmet İzzet Paşa ve hükûmeti karşı çıktığından sarayla hükûmet arasında kısa süreli bir kriz yaşandı. Sonuçta, hükûmet tarafından yürütme gücünün sorumlu olduğu önemli bir devlet meselesine yasama organından bir kişinin görevlendirilmesinin uygun olmayacağına karar verilerek (24 Ekim 1918), Vahidettin'e, Damat Ferit Paşa'nın gönderilmesi kararından vazgeçmesi, aksi halde hükûmetin istifa edeceği mesajı verildi. Üstelik Meclis-i Vükela, Damat Ferit Paşa'nın yerine, müzakerelerde Osmanlı Devleti'ni temsil etmek üzere birinci murahhas olarak Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Bey'i, ikinci murahhas olarak Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet Bey'i, üçüncü murahhas

³³ BOA., İ.DUİT. 1/87 (H.12.L.1336-M.21.07.1918).

³⁴ BOA., İ.DUİT. 61/57 (H.19.Ş.1336-M.30.05.1918).

³⁵ Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasî Hayatı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013; s. 189,192-193,199,202-203; Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, Sad. Recep Ahıskalı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 646-654.

³⁶ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri*, C.II, Yay.Haz. Süheyl İzzet Furgaç, Yüksel Kanar, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 27-28,283; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar XI-XIV*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 1987; Tolga Başak, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim – 30 Kasım 1918)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 58-59.

olarak da Yarbey Sadullah Bey'i seçti. Aynı gün yola çıkılacağından hemen atama mazbatasını hazırlanarak padişaha tebliğ edilmek üzere Mabeyn Başkatibi Ali Fuat (Türkgeldi) Bey'e sunuldu. Padişaha durumun arz edilmesinin ardından artık resmen görevine başlayan heyet, gece yarısından sonra Mondros'a doğru yola koyuldu.³⁷

Öte yandan Rauf Bey, başlangıçta, baş delege olarak seçilmesine çeşitli sebeplerin yanı sıra siyasi ve diplomasi alanındaki tecrübesizliğini gerekçe göstererek karşı çıkmıştır. Lakin Hariciye Nazırı Nabi Bey'in, "*murabhaslar heyeti başkanlığını Rauf Bey kabul etsinler. Yanlarına Hariciye Müsteşarını veririz. Bu suretle hukukî meselelerde kendilerine en kıymetli yardım sağlanmış olur*" sözleri ve Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın da ülkenin içinde bulunduğu durumu samimi bir şekilde açıklaması Rauf Bey'in ikna olmasını sağlamıştır.³⁸

Anlaşılabileceği üzere, Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet Bey'in mütareke müzakerelerine gönderilmesi konusundaki ilk fikir Ahmet İzzet Paşa'ya aittir. Gönderilmesi, heyet başkanı Rauf Bey'den dahi önce düşünülmüştür. Reşad Bey'in kesinleşmesini sağlayan ilk önemli etkense Rauf Bey tecrübesizliğini ileri sürdüğü için acil bir yardımcı arayışına girilmesi olmuştur. Sonuçta Hariciye Nazırı Nabi Bey'in yardımın Hariciye Müsteşarı ile sağlanabileceğini belirtmesi delege olarak seçilmesindeki nihai kararın verilmesini sağlamıştır.

Osmanlı heyetinden Rauf (Orbay) ile Reşad Hikmet Beyler, heyet katipliğine atanan -Mabeyn Başkatibi Ali Fuat (Türkgeldi) Bey'in oğlu- Âli (Türkgeldi) Bey'le birlikte Peykişevket kruvazörüne binerek Galata rıhtımından hareket etti. 25 Ekim sabahı Bandırma'ya ulaşan heyet, akşam trenle İzmir'e geçerek orada bir gün kaldı. Üçüncü asli üye İzmir'deki Kurmay Başkan Sadullah Bey, burada heyete katıldı. Birlikte, 26 Ekim sabahı İzmir rıhtımından Zafer (Muzaffer) isimindeki römorköre binerek Midilli adasına doğru yola çıktılar. Önce ada açıklarında bekleyen ufak bir İngiliz karakol gemisine, ardından Liverpool kruvazörüne binerek akşam saat on civarında Limni Adası'nın Mondros Limanı'na ulaştılar. Heyet başkanı vasfında olan İngiltere'nin Doğu Akdeniz Donanma Komutanı Amiral Arthur Gough-Calthorpe ile Rauf Bey o gece kumandan gemisi H.M.S. Agamemnon Zırhlısı'nda bir ön görüşme yaptı. Toplantıda, 27 Ekim sabahı resmi müzakerelere başlama kararı aldılar.³⁹

³⁷ BOA., MV. 249/210 (H.19.M.1337-M.25.10.1918); Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, TTK Yayınları, Ankara, 2010, s. 153-156; Ahmet İzzet Paşa, *age.*, s. 28-29; Rauf Orbay, *Siyasî Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 119-126; Gwyne Dyer, "The Turkish Armistice of 1918: 1: The Turkish Decision for a Separate Peace, Autumn 1918", *Middle Eastern Studies*, Vol.8, No.2 (May, 1972), s. 166-168.

³⁸ Orbay, *age.*, s. 124-125.

³⁹ *Age.*, s. 126-131; Âli Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Müzakerelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948, s. 31-32; Dyer, *agm.*, s. 168.

Beş oturum halinde yürütülen müzakereler, toplamda dört gün sürmüştür.

27 Ekim Pazar saat 09:30'da başlayan ilk oturumda, İngiliz temsilcisi Amiral Calthorpe, İngiltere ve müttefiklerinin mütareke yapmak için öne sürdüğü, ilk 4 maddesi tartışmaya kapalı, toplam 24 maddeyi açıkladı. Her bir madde açıklandıkça taraflar o madde hakkındaki düşüncelerini açıklıyor, uzlaşılırsa kabul veya tadil ediliyor, uzlaşılmazsa tekrar görüşülmek üzere sonraya bırakılıyordu.⁴⁰ Böylelikle, söz konusu maddeler üzerinden mütareke şartları belirlenmeye başlandı.

Saat 13.00 gibi sona eren oturumda, ilk 8 madde görüşüldü.⁴¹ Reşad Hikmet Bey bunlardan 1, 4 ve 5. maddelerin müzakerelerine doğrudan müdahil oldu.

Reşad Hikmet Bey'in dahil olduğu ilk madde, "Bahr-i Siyâh'a mürûr için Çanakkale ve Bahr-i Siyâh Boğazlarının küşâdı ve Bahr-i Siyâh'a mürurun temini. Çanakkale ve Bahr-i Siyâh istihkâmâtının müttefikler tarafından işgâlî"⁴² hükmünü taşıyan ve üzerinde en fazla tartışılan 1. maddeydi. Önce Rauf Bey, maddenin ilk kısmı kabul edilebilir olsa da "*istihkâmâtın müttefikler tarafından işgâlî*"nin kabul edilemeyeceğini açıklayarak başka bir formül bulunmasını istedi. Sadullah Bey de serbest geçiş ilkesinin kendilerine sağlanacağını, ancak işgal hükmünün uygulanması halinde bu durumun halkın izzet-i nefsinin zedeleyeceğini belirtti. Yerine, istihkamlardaki toprakların kamalarının sökülerek tehdit oluşturmalarının önüne geçilmesini teklif etti. Calthorpe ise mevcut Osmanlı Hükûmeti'nin barış yanlısı olmasına karşın ileride savaş yanlısı bir hükûmetin iktidara gelmesi halinde müttefik donanmalarının boğazlarda müşkül duruma düşüneceğini, bu yüzden ancak boğazların işgali suretiyle kendilerini emniyete alabileceklerini bildirdi. Akabinde Almanları örnek göstererek, istihkamların Almanların kontrolünde olduğu dönemde halkın herhangi bir tepki göstermediğini dile getirdi.⁴³ Bu noktada Reşad Hikmet Bey;

"Almanların müttefik sıfatıyla İstihkâmâtta bulunmaları aynıyla İngiliz ve Amerikalıların da Fransa arâzî ve istihkâmâtında bulunmaları gibi izzet-i nefse dokunmaz ise de elyevm vâki olan teklifin bu hale makîs olamayacağı"⁴⁴

söyleyerek, maddedeki isteklerin dayandığı gerekçenin anlamsız olduğunu ifade etti. Amiral'in bu kadar nazik meselelerin halka hissettirilmesinde ne gibi menfaatler olduğunu sorması üzerineyse Reşad Hikmet, şartların bakış açısına

⁴⁰ Orbay, *age.*, s. 134-137; Türkgeldi, *age.*, s. 34; Gwyne Dyer, "The Turkish Armistice of 1918: 2: A Lost Opportunity: The Armistice Negotiations of Moudros", *Middle Eastern Studies*, Vol.8, No.3 (Oct.,1972), s. 326; Başak, *age.*, s. 142,144.

⁴¹ Başak, *age.*, s. 144-147; Dyer, *agm.*, s. 326-327.

⁴² *BOA.*, *HR.SYS.2305/20-5* (M.30.10.1918); Türkgeldi, *age.*, s. 34.

⁴³ *BOA.*, *HR.SYS.2305/20-5* (M.30.10.1918); Orbay, *age.*, s. 137-138; Türkgeldi, *age.*, s. 34-35.

⁴⁴ *BOA.*, *HR.SYS.2305/20-4* (M.30.10.1918).

göre değiştiğini belirtti. Amiral'in müzakerelerin başlangıcında yaptığı, "... Osmanlı hükûmeti ile İngiltere devleti arasında, her iki tarafın menfaatlerini korur bir dostluğun yeniden başlaması için elinden geleni yapacağı..."⁴⁵ şeklindeki açıklamasını hatırlatarak, İngiltere ile şimdi ve gelecekte yürütülecek ilişkilerle uyumlu olacak bir çözümün bulunmasını istedi.⁴⁶ Böylece, Amiral'in her iki tarafın menfaatlerinin gözetileceği biçimindeki ümit verici sözlerine karşın uygulamada Osmanlı Devleti'nin durumunun pek de dikkate alınmadığını açıkça ortaya koydu. Ayrıca, böylesi hükümler içeren bir mütarekenin iki devlet arasındaki ilişkiler için kötü bir başlangıç olacağını, mevcut gerginliği sürekli hale getireceğini ima etti. Nitekim ağır maddelerle donatılan mütarekenin imzalanmasının ardından Anadolu'da İngiltere başta olmak üzere İtilaf devletlerine karşı başlatılan siyasi, askeri ve toplumsal mücadele Reşad Hikmet Bey'in haklılığını ortaya koyacaktır.

Tartışmanın uzaması ve Amiral'in bu madde üzerinde hükûmetinin ısrarcı olup değiştiremeyeceğini söylemesi üzerine bu kez Rauf Bey, işgal güçleri arasında Yunan ve İtalyan kuvvetlerinin olup olmayacağını sormuştur. "Evet" cevabını alınca, hem işgal hükmü hem de işgalciler arasında Yunan ve İtalyan kuvvetlerinin bulunması zaten hassas olan efkâr-ı umumiyede infial yaratacağından, maddenin kabul edilemeyeceği bildirildi.⁴⁷ Uzlaşma sağlanamayınca da maddenin müzakeresi sonraya bırakıldı.

4. Madde, savaş esirleri ve Ermenilerle ilgiliydi: "İtilaf Devletleri'ne mensup savaş esirleri ile Ermeni esir ve tutukluları İstanbul'da toplanacak ve kayıtsız şartsız İtilaf hükûmetlerine teslim edilecektir" şeklinde düzenlenmişti.⁴⁸ Rauf Bey hemen, mahpus Ermeni bulunmadığını, Rus ordusunda görevli Ermeni askerlerin daha önce yapılan bir antlaşmayla iade edildiğini, Türk Ermenilerinden tutuklu olanlar içinse hükûmetçe serbest bırakma kararı alındığını, hatta padişahın genel af çıkardığını belirtti. Kısacası, bu maddenin konulmasına gerek yoktu. Ancak Amiral Calthorpe ısrarcıydı. Bunun üzerine Reşad Hikmet Bey, Osmanlı Hükûmeti tarafından bu konuda gereken tedbirlerin alındığını, Ermenilerin Kafkasya'da kurdukları yeni hükûmetin dahi resmen tanındığını, üstelik söz konusu hükûmetin Kafkasya'da istediği bir kısım arazinin de kendilerine verildiğini açıkladı. Böylece Rauf Bey gibi o da bu maddenin konulmasının anlamsız olduğunu bildirdi.⁴⁹ Amiral'in, hala tutuklu

⁴⁵ Orbay, *age.*, s. 134.

⁴⁶ BOA., HR.SYS.2305/20-4 (M.30.10.1918); Türkgeldi, *age.*, s. 35.

⁴⁷ BOA., HR.SYS.2305/20-4 (M.30.10.1918); Orbay, *age.*, s. 139; Türkgeldi, *age.*, s. 35-36; Dyer, *agm.*, s. 326-327.

⁴⁸ Türkgeldi, *age.*, s. 35.

⁴⁹ BOA., HR.SYS.2305/20-7 (M.30.10.1918); Türkgeldi, *age.*, s. 37; Orbay, *age.*, s. 145-146; Başak, *age.*, s. 147-148.

bulunan varsa onların serbest bırakılıp İstanbul'da toplanmasını teklif etmesi üzerine Reşad Bey;

“işbu mütârekenâme bil-umûm mesâile hâtîme vermeyip Hükûmet-i hâzıra Ermenilere bahş eylediği müsâadâtı itmâm etmek istediğini ve bu yolda tutmuş olduğumuz meslekten gayri bir şey yapmayacağımıza İngiltere Hükûmeti'nin emin olabileceğini”

söyleyerek⁵⁰, Amiral'in endişelerini gidermeye çalıştı. Lakin Calthorpe'un ikna olmak istememesinin nedeni, son yaptığı; “...mütarekeye Ermeniler hakkında bir kayıt koymaya mecburuz. Aksi takdirde... İngiltere ve Amerika umumî esfârınca boş karışılmayız...”⁵¹ şeklindeki açıklamayla ortaya çıkacaktır. Calthorpe, Ermenilerle ilgili herhangi bir sorun olmadığına inanmıştı. Sadece ülkesi ile Amerikan kamuoyunun ikna edilebilmesi için böyle bir maddenin konulmasını istiyordu. Fakat tarihin ilerleyen dönemleri, asıl nedenin Ermenilerle ilgili maddeye dayanılarak kendi emperyalist politikalarının uygulanmak istendiğini, bu yüzden 4. maddede ısrarcı olduğunu gösterecektir. Sonuçta uzlaşma sağlanamadı ve sonraya bırakılarak 5. maddeye geçildi.

“Hudutların muhafazası ve asayişin korunması için lüzum görülecek askerî kuvvetlerden başkasının derhâl terhis olunması. Miktarı, sonra, İtilâf hükûmetleri tarafından kararlaştırılacaktır” şeklindeki 5. maddeye ilk itiraz Reşad Hikmet Bey'den geldi. Maddenin son cümlesinin “miktarı Osmanlı hükûmeti ile Müttefikler arasında görüşülerek ortak tayin edilecektir” biçiminde düzeltilmesini istedi. Fakat bunu uygun görmeyen Amiral, tartışmaların ardından son fıkranın, “Osmanlı hükûmetinin reyî alındıktan sonra Müttefikler tarafından kararlaştırılacaktır” suretinde olmasına hükmetti.⁵² Reşad Hikmet Bey'in burada özellikle Osmanlı ordusunun tamamen tasfiye edilmesinin önüne geçmeye çalıştığı, miktarın kabul edilemeyecek derecede asgari tutulması durumunda Osmanlı Hükûmeti'nin reddetme yetkisinin olmasına gayret ettiği anlaşılmaktadır. Fakat maddenin son halî, sadece usulen Osmanlı Hükûmeti'nin fikrinin sorulacağı, kesin hükmün İtilaf devletlerince verileceği yönündeydi.

Oturumun son dakikalarında, 1. maddeye ilişkin olarak Reşad Hikmet Bey, Amiral Calthorpe'tan, barış yapıldıktan sonra İngiltere'nin Çanakkale Boğazı'nı işgal altında tutmayacağı konusunda güvence vermesini istedi. Fakat Amiral sadece “*zannetmen*” demekle yetindi.⁵³ Hikmet Bey'in bu çabası da sonuç vermemişti.

⁵⁰ BOA., HR.SYS.2305/20-7 (M.30.10.1918).

⁵¹ Orbay, *age.*, s. 146.

⁵² *Age.*, s. 146; BOA., HR.SYS.2305/20-7 (M.30.10.1918).

⁵³ BOA., HR.SYS.2305/20-3 (M.30.10.1918); Türkgeldi, *age.*, s. 39.

11 Maddenin tartışıldığı 2. oturum, 27 Ekim günü saat 15:30'da başladı. Görüşülen ilk madde; İtilaf devletlerinin İstanbul'u deniz üssü olarak kullanmalarını ve Osmanlı tersanelerinin tamir ve bakım imkanlarından yararlanmalarını öngören 9. maddeydi. Gerekçesi; İtilaf donanmalarının Karadeniz'de Alman kuvvetleriyle çarpışması halinde zarar gören gemilerinin en yakın Osmanlı tersanelerinde tamir edilmesini sağlamaktı. Açıklamanın ardından aradaki tutarsızlığa dikkat çeken Hikmet Bey, maddenin gerekçesi ile ifade ettiği anlamın birbiriyile çeliştiğini, içeriğin maksadı çok aştığını belirtti. Zira Osmanlı limanlarından istifade edebileceklerine dair olan 8. madde bu isteği karşılayabilirdi. Rauf Bey'in de farklı noktalardaki itirazları neticesinde madde sonraya bırakıldı.⁵⁴

12. Madde; telsiz, telgraf ve kabloların İtilaf devletleri tarafından kullanılmasını öngörüyordu. Rauf Bey önce, amacın İtilaf devletlerinin hareketlerinden düşmanların (Alman ve Avusturya) haberdar olmaması ise bunun sorumluluğunun alınabileceğini, Berlin ve Viyana'ya çekilecek telgrafların kendilerine gösterilebileceğini belirtti. Ancak yurtiçi telgraflaşmalarının gösterilmesi durumunda hükûmetin çalışamayacağını açıklayarak itirazda bulundu. Reşad Hikmet Bey'e göre ise mütareke imzalanır imzalanmaz Alman, Avusturya ve Macaristan yetkilileri memleketlerine döneceklerine ve Osmanlı elçileri de geri geleceğine göre Berlin ve Viyana telgraflarının kontrolüne gerek dahi yoktu.⁵⁵ İddiaların birbirine zıt olması, uzlaşma sağlanmasını engellediğinden madde tekrar görüşülmek üzere sonraya bırakıldı.

15. Madde:

“Bütün demiryollarının, mürakabesi için İtilâf zabitlerinin idaresine verilmesi. Mâverayı Kafkas'ta hâlen Osmanlı idaresinde bulunan demiryollar da dahildir ve bunlar da serbest ve tam olarak İtilâf memurlarının emrine verilecektir. Bu maddeye Batum ve Bakû'nun İtilâf Devletleri tarafından işgali dahildir”⁵⁶

şeklindeydi. Başta Rauf Bey, madde üzerinde bazı değişiklikler yapılması gerektiğini söylediye de Amiral Calthorpe ikna olmadı. Reşad Hikmet Bey ise Osmanlı ülkesindeki tüm demiryollarından İngilizlerin zaten istedikleri zaman yararlanabileceğini öne sürerek böylesi bir hükmün eklenmesinin fazlalık olacağını açıkladı. Ortak bir karara varılamadığından madde tehir edildi.⁵⁷

⁵⁴ BOA., HR.SYS.2305/20-13 (M.30.10.1918); Türkgeldi, *age.*, s. 40; Orbay, *age.*, s. 151; Başak, *age.*, s. 151-152.

⁵⁵ BOA., HR.SYS.2305/20-12 (M.30.10.1918); Orbay, *age.*, s. 154; Türkgeldi, *age.*, s. 41.

⁵⁶ Orbay, *age.*, s. 155-156

⁵⁷ BOA., HR.SYS.2305/20-12,11 (M.30.10.1918); Orbay, *age.*, s. 155-156; Türkgeldi, *age.*, s. 41.

Hicaz, Asir, Yemen, Suriye, Kilikya ve Irak'ta bulunan Osmanlı kuvvetlerinin en yakın İtilaf kumandanı veya Arap mümessiline teslimi⁵⁸ şeklindeki 16. maddeye, Reşad Hikmet Bey'in iki noktada itirazı vardı. İlki, Kilikya hükmünün çıkarılması gerektiği yönündeydi. Zira Reşad Bey;

“Kilikya harp hattının gerisinde ve bizim taraftadır. Mütareke yapılıncaya, iki taraf seyyar ordularının buldukları yerlerde durmaları gerekecektir. Maddenin bu suretle kabulü hâlinde Kilikya'da bulunan Osmanlı askerlerinin İngiliz hatlarına gelerek: “Bizi teslim alın” demeleri icabedecektir. Maksadınız bu mudur?”⁵⁹

şeklinde sorduğu soruyla Kilikya'nın henüz Osmanlı hakimiyetinde olduğunu, oradaki askerlerin kendi kendilerine teslim olmalarının hem uygun olmayacağını hem de bunun bölgenin teslimi anlamına geleceğini söyledi. Ancak “*Evet budur!*” biçimindeki yanıt asıl amacı ortaya koymuştu. İkinci olarak Reşad Hikmet Bey, maddedeki “*Arap mümessil*” ile kimin kastedildiği sordu, “*Mekke Emiri*” cevabını aldı. Bunun üzerine Osmanlı Hükûmeti tarafından Mekke Emiri'nin “*asî*” ilan edildiğini, Hicaz'daki Osmanlı askerlerinin bir asiye değil ancak Cidde ve Yenbu limanlarındaki İngiliz kuvvetlerine teslim olabileceğini bildirdi. Sonuçta teklifi kabul edildi ve maddedeki “*Arap mümessil*” tabiri kaldırıldı.⁶⁰ Maddenin bu şekilde değiştirilmesi, Osmanlı Devleti'ne Mekke Emiri'ni bir otorite olarak kabul ettirip onu muhatap aldırılmaya dönük İngiliz teşebbüsünü boşa çıkarmıştır. Muhatabın, asi durumundaki Mekke Emiri değil İngilizler olduğu bildirilmiştir. Fakat Kilikya üzerinde uzlaşma sağlanamadığından madde kesinlik kazanmamış, tadil için sonraya bırakılmıştır.

2. Oturum, akşam 19:25'te sona erdi. Üçüncü oturum, İngiliz heyetinin Londra Hükûmeti ile haberleşmesi nedeniyle, 28 Ekim Pazartesi günü öğleden sonra 15:00 civarında başladı.⁶¹ Önce ilk iki oturumda görüşülen ancak kesinleştirilemeyen maddeler ele alınıp bazıları netleştirildi, diğerleri de İngiliz hükûmetinden gelen yeni talimatlarla nihai şekline kavuşturulmaya çalışıldı.

3. Oturum'da Reşad Hikmet Bey'in görüş bildirdiği ilk husus 16. maddeydi. Önceki oturumda Reşad Hikmet Bey'in teklifini kabul eden Amiral, hükûmetinden aldığı talimatlar çerçevesinde şimdi, Araplara teslim olmayan Osmanlı askerlerinin tüm zorluklara rağmen kendileri tarafından teslim alınmasına çalışılacağını bildirdi. Hikmet Bey ise İngiliz Hükûmeti'nin imkân dâhilinde her şeyi yapacağını taahhüt etmesinin yeterli olacağını söyledi.⁶² 16.

⁵⁸ BOA., HR.SYS.2305/20-11 (M.30.10.1918); Türkgeldi, *age.*, s. 43.

⁵⁹ Orbay, *age.*, s. 157.

⁶⁰ BOA., HR.SYS.2305/20-11,10 (M.30.10.1918); Orbay, *age.*, s. 157; Türkgeldi, *age.*, s. 43; Başak, *age.*, s. 156-157.

⁶¹ Türkgeldi, *age.*, s. 44; Orbay, *age.*, s. 161.

⁶² Orbay, *age.*, s. 163; Türkgeldi, *age.*, s. 45.

maddedeki asıl uzlaşmazlık konusu Kilikya'nın boşaltılmasına ilişkindi. Amiral Calthorpe, sözü tekrar bu noktaya getirerek Kilikya'dan maksadın Adana ve çevresi olduğunu belirtmiş ve bu bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesini istemiştir. Reşad Hikmet Bey'in garnizon olarak bulunan Osmanlı kıtalarının mı kastedildiği sorusuna ise bütün Osmanlı kıtalarının kastedildiği belirtilerek bölgenin askeri anlamda tamamen boşaltılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine yine Reşad Bey, İngilizlerin çevrelerinde Osmanlı kuvveti bulundurmamak istemeyişlerini anladığını, ancak Osmanlı memurlarının yerlerinde kalabileceğini belirtmiş, Amiral ise memurlara ilişkin bir talep bulunmadığından Reşad Hikmet'in beyanını onaylamıştır.⁶³ Fakat Adana ve çevresinin askeri açıdan boşaltılması konusunda kesin bir uzlaşma sağlanamadığından madde bir kez daha görüşülmek üzere sonraya bırakılmıştır.

"*Trablusgarb ve Bingazi'de bulunan Osmanlı zabitlerinin en yakını İtalyan garnizonuna teslimi*" hükmünü taşıyan 17. maddeye, Uchy Antlaşması'nın müzakereleri sırasında İtalyan elçisiyle benzer bir durum yaşadığı için ilk olarak Reşad Hikmet Bey'den itiraz geldi. Keza, Trablusgarb Savaşı sonrası orada bulunan Osmanlı zabitlerine İtalya vasıtasıyla teslim olmaları için emir verildiğini ancak dinlenilmediğini, bugün de durum aynı olduğundan herhangi bir taahhütte bulunulamayacağını belirtti. Rauf Bey ise Osmanlı Hükûmeti'nin yapabileceği en makul uygulamanın Trablusgarb'taki Osmanlı subaylarıyla irtibatı kesmek olabileceğini bildirdi. Böylece madde; "*Trablus ve Bingazi'de bulunan Osmanlı zabitleri en yakını İtalyan katalarına teslim olacaktır. Osmanlı hükûmeti, teslim emrine itaat etmedikleri takdirde muhabere ve muaveneti kesmeyi taahhüt eyler*" şeklinde düzeltilerek nihai haline kavuşturuldu.⁶⁴

Yoğun bir şekilde tartışılan bir başka madde, bünyesinde iki hükmü barındıran 24. maddedir. Amiral'in talebine göre madde; "A- Ermeni vilâyât-ı sottesinde iğtişâş zuhûrunda mezkûr vilâyetlerin İtilâf kuvvetleri tarafından işgâli. B- Yedinci onuncu ve on beşinci maddelere ilâveten Sis, Haçin, Zeytun ve Ayıntab'ın işgâli"⁶⁵ biçimindeydi. İlk olarak Rauf Bey, Ermeni isyanlarını önlemek amacıyla konulduğu belirtilen bu maddenin isyanları engellemekten ziyade Ermenileri daha fazla cesaretlendirerek isyanları çabuklaştıracağını söyledi ve bunu kabul edemeyeceklerini bildirdi. Amiral'e "*İğtişâş*"tan (karışıklık) ne anladıklarını, bu kelimenin Fransızcası ile İngilizcesi'nin aynı olup olmadığını soran Reşad Hikmet Bey ise kelimenin her iki dilde de aynı anlama geldiği cevabını aldı. Devamında; Ermeniler hakkında çıkan söylentilerinden ötürü İngiliz ve Amerikan kamuoyunun sakinleştirilmesi gerektiği, o yüzden bu

⁶³ BOA., HR.SYS.2305/20-15 (M.30.10.1918); Türkgeldi, *age.*, s. 45; Orbay, *age.*, s. 163-164.

⁶⁴ BOA., HR.SYS.2305/20-16 (M.30.10.1918); Orbay, *age.*, s. 164.

⁶⁵ BOA., HR.SYS.2305/20-17 (M.30.10.1918); Türkgeldi, *age.*, s. 48.

maddeyi koymak istedikleri açıklandı. Bunun üzerine Reşad Hikmet Bey, “*şimdiye kadar yapılmış muabedelerde böyle bir madde görülmediğini*” ifade etti.⁶⁶ Bulgaristan ile yapılan son mütarekeyi örnek göstererek,

“Bulgaristan’ın ve hatta Çanakkale Boğazı’nın işgal edilmek istenilmesinin sebebi bir dereceye kadar anlaşılabilir. Fakat sizin şimdi teklif ettiğiniz maddede bahis konusu olan işgal, başkadır. Sevkülceysî maksatlarla yapılan işgallerle kıyas olunamaz”⁶⁷

açıklamasında bulundu. Böylece İtilaf devletlerinin üstü kapalı hedef ve amaçlarının anlaşıldığını ve bunun kabul edilmeyeceğini ifade etmek istedi. Sonuçta, maddenin tadil edilmek üzere sonraya bırakılmasına karar verildi.

4. Oturum, 30 Ekim Çarşamba sabah saat 09.05’te başladı. Oturum, tıpkı üçüncü oturumda olduğu gibi maddelerin tekrar baştan ele alınıp nihai şekillerine kavuşturulması yöntemiyle ilerledi.⁶⁸ Bu bağlamda Reşad Hikmet Bey’in kesinleşmesine katkı sağladığı ilk madde, İtilaf devletlerine mensup savaş esirlerinin İstanbul’da toplanıp kendilerine teslim edilmesini öngören 4. madde oldu. Osmanlı delegeleri, İngiliz esirlerinin çoğunun Afyonkarahisar’da bulunduğunu, oradan trenle İzmir’e, İzmir’den de ülkelerine gitmelerinin daha rahat sağlanabileceğini belirterek bu yöndeki tekliflerini İngiliz heyetine iletiler. Özellikle Amiral Seymour ile Reşad Hikmet Bey ve Sadullah Bey arasında yapılan görüşmelerde teklif tartışıldı ve haklılığı kabul edilerek maddenin belirtilen şekilde değiştirilmesi için hükûmetlerine yazacaklarını bildirdiler.⁶⁹

7. Maddeye ilişkin tartışmalar, İtilaf devletlerinin bu maddeye dayanarak gerçekleştirebileceği işgallerden İstanbul’un muaf tutulması ve Yunan/İtalyan gemilerinin İstanbul’a getirilmemesi noktasında düğümlenmişti. Rauf Bey ile Amiral Calthorpe arasındaki tartışmaların devam ettiği bir esnada Reşad Hikmet Bey, İngiliz Hükûmeti’nin İstanbul’un işgalini düşünmediğini bir mektupla bildirmesini teklif etmiş ancak Amiral bu teklife de sıcak bakmamıştır. Reşad Bey, İstanbul’un tüm Türkler ve hükûmetleri için çok hassas bir konu, üzerine titrenen millî bir dava olduğunu açıklayarak Amiral’i bir kez daha ikna etmeye çalışmıştır. Artık sakinliğini koruyamayan Amiral Calthorpe ise Osmanlı taleplerinin söz konusu maddeye konulamayacağını belirterek tavrını sertleştirmiş ve ultimatoma niteliğinde; “*Böyle giderse kat’iyyen mütârekeyi hitâma erdiremeyeceksiniz ta’biri ma’zûr görünüz, bu hususta haksızsınız. Zirâ maddede İstanbul kelimesi zikredilmemiştir ki çıkarılsın. Ya mütârekeyi imzâ etmek veyâhûd müzâkerâtı kat’ etmek lâzımdır...*” beyanında bulunmuştur. Akabinde sözlerini; “*Mütârekenin*

⁶⁶ Başak, *age.*, s. 170.; Orbay, *age.*, s. 168.

⁶⁷ Orbay, *age.*, s. 168.

⁶⁸ Dyer, *agm.*, s. 333; Başak, *age.*, s. 182.

⁶⁹ BOA., HR.SYS.2305/20-20 (M.30.10.1918); Türkgeldi, *age.*, s. 50; Orbay, *age.*, s. 173.

bu kadar uzamasından dolayı bilâhare bana müzâkerâtı kat' ediniz diyeceklerdir. Sizin salâhiyet-i vâsi'anız vardır mütârekeyi müzâkere ediniz eğer salâhiyetiniz yoksa ne için buraya müzâkereye geldiniz” sorusunu sorarak bitirmiştir.⁷⁰ Gergin havayı yumuşatmak isteyen Reşad Hikmet Bey; müzakereyi uzatmak gibi bir niyetlerinin olmadığını, haberleşmede sıkıntılar yaşandığını, özellikle Adana konusunda hükûmetlerinden beklenen talimatın henüz gelmediğini, bu yüzden de kesin neticeye ulaşamadıklarını bildirerek kendilerine anlayış gösterilmesini istemiştir.⁷¹ Fakat mütarekeyi bir an önce imzalatırıp, adeta taleplerini bir oldu-bitti halinde Osmanlı heyetine kabul ettirmek isteyen Amiral Calthorpe; elindeki mütareke maddelerini göstererek;

“Bu şartlar kat’i surette kararlaştırılmış olduğu hâlde, ben müttetikler adına çok müsaadelerde buldum. Daha fazlasını yapamam. Hükûmetinizden beklediğiniz talimat ilânhaye (sonsuz kadar) beklenemez. O hâlde, bugün öğleden sonra saat dokuza kadar da cevap alamazsanız, sorumluluğu üstünüze alarak mütarekeyi imzalamanız lâzımdır”

demiş ve ardından diğer maddelerin müzakeresine geçmiştir.⁷²

Ara maddelerin ardından tekrar 24. maddeye gelindi. Maddenin B fırcası; Sis, Haçın, Zeytun ve Ayıntab’ın işgalini kapsıyordu. Osmanlı Hükûmetince bunun kabul edilmesi mümkün olmadığından silinmesi istenmekteydi. Maksadın izahı için söz alan Reşad Hikmet Bey; mütarekedeki 7. maddenin, 24. maddenin B fırcasını kapsadığını, içeriğindeki şartlar hasıl olursa bu dört şehrin 7. maddeye göre işgal edilebileceğini, aksi bir durumda, yani İtilaf devletlerinin güvenliğini tehdit edecek bir durum yaşanmaksızın veya 24. maddeye böylesi bir hüküm konularak gerçekleştirilecek bir işgale asla rıza göstermeyeceklerini bildirdi.⁷³ Israrın sebebi, İtalya’nın Ouchy Antlaşması’nda taahhüt etmesine karşın On İki Ada’yı boşaltmamasının Osmanlı Hükûmeti için önemli bir ders olduğu ve bu nedenle ihtiyatlı davranmak zorunda kalındığı şeklinde açıklandı Rauf Bey tarafından. Nitekim maddeye konulacak herhangi bir “işgal” hükmü, her ne kadar geçici olduğu belirtilse de kalıcı hale dönüşebilirdi, dolayısıyla madde bu haliyle kabul edilemezdi. Bunun üzerine Amiral Calthorpe, 7. maddenin son şeklinin kabul edilmesi şartıyla, Adana’daki Osmanlı kuvvetlerinin 5. maddedeki hükümlere göre, sınırların ve asayişin sağlanması için kısmen yerlerinde kalmasına ve diğerlerinin çekilmesine razı olabileceklerini bildirdi.⁷⁴ Bu noktada

⁷⁰ BOA., HR.SYS.2305/20-21 (M.30.10.1918); Türkgeldi, *age.*, s. 51.

⁷¹ BOA., HR.SYS.2305/20-21 (M.30.10.1918); Türkgeldi, *age.*, s. 51-52; Dyer, *agm.*, s. 333-334; Orbay, *age.*, s. 175-176.

⁷² Orbay, *age.*, s. 176.

⁷³ BOA., HR.SYS.2305/20-19 (M.30.10.1918); Türkgeldi, *age.*, s. 53; Dyer, *agm.*, s. 334; Orbay, *age.*, s. 179-180.

⁷⁴ Dyer, *agm.*, s. 334; Orbay, *age.*, s. 180-181.

Amiral'in, 24. maddenin Osmanlı heyetinin talebine göre tadilini, yani B fıkrasının silinmesini, 7. maddenin kendi istedikleri şekilde kabul edilmesine bağladığı, adeta 24. maddeyi koz olarak kullandığı anlaşılmaktadır.

Reşad Hikmet Bey, Kilikya ve Adana konusunda kendilerine sunulan şartı uygun gördüklerini açıklamakla birlikte, 7. maddeye, İstanbul'un işgalden istisna tutulacağını belirten bir fıkra eklenmesi talebini son bir defa daha yineledi. Bunun üzerine Calthorpe, kararlarının kesin olduğunu,

“Yedinci madde hakkında daha fazla müsaadelerde bulunmayız, kararımız katıdır. Siz yedinci ve onuncu maddeleri kabul edecek olursanız, on altıncı maddeye: “Kilikya'daki kuvvetlerin, intizamı korumak için gereken miktardan gayrisi, beşinci maddedeki şartlara uygun şekilde kararlaştırılıp geri çekilecektir.” fıkrasını ekleriz ve yirmi dördüncü maddenin (B) fıkrasını sileriz.”⁷⁵

sözleriyle ifade etmiş ve İstanbul'dan cevap beklemeksizin derhal mütarekenin imzalanmasını istemiştir.⁷⁶

Reşad Hikmet Bey'in, önce İstanbul'dan cevap almadan imzalamayacaklarını söylemesi, bu süre zarfında geçecek birkaç saatine önemsiz olduğunu belirterek, “*Mütareke esnasında emniyeti sağlamak için dahi olsa işbu mütarekenamede bilhassa sayılan meseleler dışında Osmanlı Devleti'nin iç işlerine hiçbir vechile müdahale edilmeyecektir.*” biçiminde bir fıkranın ilave edilmesini teklif etmesi,⁷⁷ Amiral Calthorpe'un tavrını bir kez daha sertleştirmesine sebep oldu. Mütarekeye siyasi maddeler konulamayacağını belirten Amiral Calthorpe, İstanbul'dan henüz cevap gelmemesine rağmen mütarekenin son düzeltilmiş halini derhal imzalamalarını istemiştir. Üstelik yine Reşad Hikmet Bey, son talebin ardından Amiral'e mütarekeyi müttefikleri adına da imzalayıp imzalamayacağını sorunca Amiral büsbütün sinirlenmiş ve akşam saat 09:00'da toplanmak üzere oturuma son vermiştir.⁷⁸

4. Oturum'un ardından Osmanlı heyeti, İstanbul'dan cevap gelene kadar önce kendi aralarında bir toplantı yaparak durum değerlendirmesinde bulundular. Delegelerin kendi ilgi alanlarına giren konularda fikir sunduğu istişarede Reşad Hikmet Bey, müttefik Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın son durumlarını ortaya koydu. Onlardan herhangi bir yardım gelmesinin mümkün olmadığını söyleyerek, müttefiklere ümit bağlanamayacağını belirtti.⁷⁹ Rauf Bey ile Sadullah Bey'in askeri anlamdaki değerlendirmeleri de mütarekenin imzalanmasından başka çare olmadığı yönündeydi. Ancak yine de heyet üyeleri

⁷⁵ Orbay, *age.*, s. 181;

⁷⁶ Dyer, *agm.*, s. 335; Orbay, *age.*, s. 181.

⁷⁷ Orbay, *age.*, s. 181; Dyer, *agm.*, s. 335; Türkgeldi, *age.*, s. 54.

⁷⁸ BOA., HR.SYS.2305/20-18 (M.30.10.1918); Türkgeldi, *age.*, s. 54.

⁷⁹ Orbay, *age.*, s. 184; Başak, *age.*, s. 191.

İstanbul'dan haber beklenilmesi konusunda kararlıydı. Öte yandan beklenen sürenin hızla dolması ve herhangi bir haberin gelmemesi üzerine Reşad Hikmet Bey ile Sadullah Bey, akşam saat 6:20'de Agamemnon zırhlısından İngilizlere ait Avrupa zırhlısına geçerek biri doğrudan diğeri İzmir yoluyla İstanbul'a iki açık telgraf çektiler ve akşam 07:40'a kadar cevap beklediler. İstenilen iletişimin bir türlü sağlanamaması üzerine heyet üyeleri çaresiz Agamemnon zırhlısına geri döndü. Sonuçta; Rauf Bey, diğer üyelerin de onayını alarak mesuliyeti üstlenip mütarekeyi imzalamaya karar verdi.⁸⁰

Aynı gün, yani 30 Ekim Çarşamba günü akşam saat 09:15'te son oturum başladı. Toplantıda Amiral Calthorpe, müzakereler neticesinde ortaya çıkan mütareke maddelerinin son halini delegelerin huzurunda bir kez daha okudu.⁸¹ 24. maddeye kadar herhangi bir ciddi muhalefet ortaya çıkmadı. Ancak "Ermeni vilâyât-ı sittesinde iğtişâş zuhûrunda mezkûr vilâyetlerin İtilâf kuvvetleri tarafından işgali hakkının mahfuziyeti"⁸² şeklinde düzenlenen 24. maddeye sıra geldiğinde Sadullah Bey, Ermenilerin bu maddeden cesaret alarak komiteleri vasıtasıyla karışıklıklar çıkaracaklarını söyledi ve bu maddenin gizli tutulmasını istedi. Reşad Hikmet Bey de Sadullah Bey'e destek vererek, Taşnaksutyun gibi ihtilalci Ermeni fırka ve cemiyetlerinin bu maddeden istifade ederek söz konusu bölgede olay çıkarıp, müdahale edilmesine zemin hazırlayacaklarını ifade etti. Lakin Amiral Calthorpe, her ne kadar Osmanlı delegelerine hak verse de Wilson Prensiplerinin artık gizli antlaşma yapılmasına müsaade etmediğinden bahisle mütarekeye gizli madde konulamayacağını açıkladı. Reşad Bey ise, antlaşmalara gizli madde eklenmemesi hükmünün insanlığın faydası için konulduğunu oysa 24. maddenin mütarekede açık bir şekilde yer almasının insanlığın faydasına değil zararına olacağını belirtti. Bu düşünce itibarıyla ilgili maddenin gizli tutulmasının Wilson İlkelerine de uygun düşeceğini söyledi. Neticede, Amiral'in ilgili talebi İngiliz Hükûmeti'ne yazacağını vaat etmesi üzerine madde mevcut haliyle kabul edildi ve artık geride herhangi bir pürüz kalmadı.⁸³

Nihayet 25 maddeden oluşan Mondros Mütarekesi, 30 Ekim 1918 Çarşamba günü akşam saat 10:03'te imzalandı. İmza merasiminde Amiral Calthorpe, Reşad Hikmet Bey'e hitaben, "*ben nasıl imza edileceğini bilmem siz diplomatısınız bana iraei tarik ediniz*" diyerek, usul konusunda kendisine yardımcı olmasını istedi, fakat Hikmet Bey duymadığı için cevap veremedi. Bu yüzden Osmanlı heyetinde kalacak olan mütareke nüshasını ilk önce Osmanlı delegelerinin imzalaması gerekirken, her iki nüshayı da önce İtilaf devletleri adına Amiral

⁸⁰ Dyer, agm., s. 335-336; Türkgeldi, *age.*, s. 60; Orbay, *age.*, s. 184-185,189.

⁸¹ Dyer, agm., s. 336.

⁸² BOA., HR.SYS.2305/20-24 (M.30.10.1918); Türkgeldi, *age.*, s. 62.

⁸³ BOA., HR.SYS.2305/20-24,23 (M.30.10.1918); Orbay, *age.*, s. 191-192; Türkgeldi, *age.*, s. 62.

Calthorpe imzaladı. Akabinde Rauf, Reşad Hikmet ve Sadullah Beyler Osmanlı Devleti adına mütarekeye imza attılar.⁸⁴

Görüldüğü üzere, Reşad Hikmet Bey, 4 gün boyunca devam eden ve 5 oturum halinde gerçekleştirilen Mondros Mütarekesi görüşmelerinin tamamına katılmıştır. Osmanlı Devleti adına iyileştirmeler yapılması için tüm diplomasi tecrübesini kullanan Reşad Hikmet Bey, bu bağlamda 1., 4., 5., 7., 9., 12., 15., 16., 17. ve 24. maddelerin müzakerelerine doğrudan müdahil olmuş ve görüş bildirmiştir. Ancak toplam 10 madde hakkında öne sürdüğü görüş ve öneriler çok fazla dikkate alınmamış, sürekli sözlü teminatlarla teskin edilmiştir. Yine de fikir beyan ettiği maddeler ve girdiği tartışmalar onun Osmanlı heyeti içerisindeki ikinci murahhaslık görevini layıkıyla yerine getirmeye çalıştığını göstermektedir.

Mütarekenin imzalandığı gün, gece yarısı yola çıkan Osmanlı heyeti 31 Ekim'de İzmir'e ulaştı. Burada hükûmete bir telgraf çekerek mütarekeyi imzaladıklarını bildirdiler. Ardından önce trenle Bandırma'ya, oradan da Berk-i Satvet Kruvazörü ile 1 Kasım Cuma günü İstanbul'a ulaştılar.⁸⁵ Rauf Bey, derhal Sadaret Konağı'na geçerek tüm ayrıntılarıyla mütarekeyi Ahmet İzzet Paşa'ya aktardı. O günlerde hasta olan Sadrazam İzzet Paşa, Rauf Bey'e, heyet üyeleriyle birlikte saraya giderek padişahı bilgilendirmesini istedi. Dolayısıyla tüm heyet üyeleri, saygılarını sunmak ve mütareke hakkında tafsilatlı bilgi vermek üzere Dolmabahçe Sarayı'na gittiler. Ancak padişahın uygun olmaması nedeniyle huzura kabul edilmediler.⁸⁶

Reşad Hikmet Bey, 2 Kasım 1918'de, Hariciye Nazırı Nabi Bey'le birlikte bir basın toplantısı düzenledi. Gazetecilere mütareke hakkında bilgiler vererek çeşitli değerlendirmelerde bulundu.⁸⁷ Açıklamalardan, İngiltere başta olmak üzere İtilaf devletlerinin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak ve hakimiyet haklarına müdahale etmek gibi bir niyetlerinin olmadığı sonucu çıkarılmaktaydı. Hatta yanlış anlamaya yol açabilecek herhangi bir maddeye/hükme/fıkraya dahi hemen karşı çıkılarak şeref ve haysiyet-i milliyeyi zedelemeyecek bir şekilde dönüştürülmesi sağlanmıştı. Böylece devletin onuru, milletin izzet-i nefsi korunmuştu.⁸⁸ Çıkarılan sonuçtan da anlaşılacağı üzere Reşad Hikmet Bey,

⁸⁴ Türkgeldi, *age.*, s. 62; Orbay, *age.*, s. 192; Başak, *age.*, s. 194.

⁸⁵ Orbay, *age.*, s. 201; Dyer, *agm.*, s. 337; Başak, *age.*, s. 249, 252.

⁸⁶ Vahidettin, Rauf Bey'i ancak 8 Kasım Cuma günü, yani Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti'nin istifa ettiği gün, selamlık resminden sonra kabul edecektir; Türkgeldi, *age.*, s. 64; Orbay, *age.*, s. 202.

⁸⁷ Reşad Hikmet Bey'in basın toplantısı ve değerlendirmeleri için bkz. "Şerâ'it-i Mütâreke Hakkında Ba'zı İzâhât", *Zaman*, 3 Teşrin-i Sani 1918, s. 1; "Mütârekenâmenin Resmî Metni – Dâhili İşlerimize Müdâhale ve Hâkimiyet-i Milliyemize Tecâvüz Yok", *Vakit*, 3 Teşrin-i Sani 1918, s. 1.

⁸⁸ "Mütârekenâmenin Resmî Metni - ...", s. 1.

gazetecilere maddeleri çok güzel bir şekilde yorumlayarak o kadar iyimser bir tablo çizmiştir ki, mütarekedeki tüm maddelerin Osmanlı Devleti'nin lehine olduğu, Osmanlı Devleti'nin savaştan çıkması adına bu mütarekeden daha uygun şartlarda başka bir ateşkes imzalanamayacağı izlenimi vermiştir.

Böylesi bir tablo aslında bir gün önce Rauf Bey tarafından ortaya konulmuştu. Dolayısıyla Hikmet Bey'in gerçekte Rauf Bey'in izinden gittiği anlaşılmaktadır. Bu ise kamuoyunun yatıştırılması, kısa süre sonra yaşanacak gelişmeler karşısında kendileriyle hükûmete/devlete karşı oluşabilecek tepkilerin engellenmesi ve milletin sakinliğinin korunması için yapılmış diplomatik bir manevra olarak düşünülebilir. Zira mütareke, açıklanan esaslar doğrultusunda Türk tarafının İngiltere ve diğer İtilaf devletlerine duydukları güven ve iyi niyetler çerçevesinde imzalanmıştı, suiistimal edilerek kötü niyetlerle uygulanırsa bu İtilaf devletlerinin suçu olacaktır.

Öte yandan müzakerelerde resmen zabıt tutulmasına karar verilmemesine karşın İngiliz kâtibinin gayr-i resmi görüşmeleri not ettiği, bunun üzerine Osmanlı heyeti katibi Âli (Türkgeldi) Bey'in de aynı şekilde görüşmelerdeki önemli noktaları kayıt altına aldığı bilinmektedir. İşte Âli Bey, tuttuğu bu notları İstanbul'a dönüşlerini müteakip Reşad Hikmet Bey'e sunmuş ve onayını aldıktan sonra bir nüshasını ona vermiştir.⁸⁹

Mütarekenin imzalanmasından kısa bir süre sonra sonuçları gözlemlenmeye başlandı. İtilaf Devletleri, mütarekenin 1. maddesine dayanarak 13 Kasım 1918 Çarşamba günü İstanbul'u fiilen işgal ettiler. Aynı gün Osmanlı Hükûmeti adına Bahriye Nezareti'nden Kurmay Başkanı Albay Ali Rıza Bey başkanlığında bir heyet, ki Hariciye Nezareti'nden Müsteşar Reşad Hikmet Bey'in de bu heyet içinde bulunduğu belirtilmektedir⁹⁰, amiral gemisi Superb Drenotu'na giderek Amiral Calthorpe'a "*Hoş geldiniz*" demişler, böylelikle İtilaf devletlerini karşılamışlardır.⁹¹ Hakikaten Reşad Hikmet Bey böylesi bir karşılama heyetinde yer alıyorsa, bu, mütareke esnasında gösterdiği tavır ve tutumla oldukça ters düşmektedir. Nitekim kendisi, mütareke görüşmelerinde ısrarla İstanbul'un işgalden muaf tutulması gerektiğini savunan, hatta bu hususta mütarekeye bir hüküm konulmasını veya garanti verilmesini isteyen bir kişiydi.

Tüm bu gelişmelerin dışında Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet Bey'in 1918'de, mütemâyiz rütbesiyle görevini yürüttüğü ve uhdesinde 3 Osmânî, 1

⁸⁹ Türkgeldi, *age.*, s. 34.

⁹⁰ Tark Mümtaz Göztepe, *Mütareke Günleri*, Haz. H.Afşın Günaydın, Cümle Yayınları, Ankara, 2017, s. 78-80; Nurten Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, ATAM Yayınları, Ankara, 2015, s. 218.

⁹¹ "İtilaf Donanması'nın Muvâsalat ve Avdeti - Amiral Calthorpe Bugün Geliyor", *Vakit*, 14 Teşrin-i Sani 1918, s. 1; Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, ATAM Yayınları, Ankara, 2014, s. 9.

Mecîdî Nişan⁹², bir de Gümüş Liyâkat Madalyası bulunduğu belirtilmektedir.⁹³ Sanırız -mecîdî nişan dışında- daha önce –yukarıda- belirtilen nişan ve madalyalar bu sınıflandırmanın dışında tutulmuştur.

Mondros Mütarekesi'ni takiben yaşanan gelişmeler, Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti'ni oldukça zor bir duruma düşürdüğünden 8 Kasım 1918'de istifa etti. Yerine 11 Kasım'da Tevfik Paşa Hükûmeti kuruldu. Yeni hükûmet, vakit kaybetmeksizin hemen Paris Barış Konferansı'na hazırlanmaya başladı. Bu amaçla çeşitli komisyonlar kurdurdu. Bunların en başında Hariciye Nezareti'nde barış şartlarını belirlemek üzere Reşad Hikmet Bey başkanlığında kurulan ve çalışmalarını büyük bir gizlilik içerisinde yürüten komisyon gelmekteydi. Komisyon, genel itibarıyla, Arabistan vilayetine muhtariyet verilmesi ve Osmanlı topraklarının bütünlüğünün korunması esaslarına dayanan bir barış antlaşmasının yapılabilmesi için savunulacak ilkelerin neler olabileceğini belirlemek adına çalışmalar yürütmekteydi. Hatta söz konusu esaslar çerçevesinde 25 maddelik bir de barış planı hazırlamıştı.⁹⁴ Öne sürülen barış şartlarından bazıları şöyleydi;⁹⁵

- 1- Anadolu ve Rumeli'deki vilayetlerle bu ikisi arasında kalan İstanbul ve boğazlar Osmanlı idaresinde kalacaktır.
- 2- Bulgarlardan Gümülcine ve Dedeağaç alınarak Osmanlı Devleti'ne verilmelidir.
- 3- Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı idaresinde olacaktır.
- 4- İngilizler, Irak'ı boşaltacak ve burada Musul, Bağdat ve Basra'dan mürekkep bir Arap, Türk ve Kürt idaresi teşkil edilecektir.
- 5- Bağdat Demiryolu hattı İngilizlerin idaresine olacaktır.
- 6- Osmanlı Devleti, Mısır ve Süveyş'ten feragat edecektir.
- 7- Yemen tahliye edilecek, Hicaz bağımsız olacaktır.

⁹² 1912'de 4 Mecidi Nişan'ı bulunduğu belirtilirken 1918'de 1 Mecidi Nişan'a sahip olduğunun belirtilmesinin sebebi anlaşılamamaktadır.

⁹³ 1902 (1320) *Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye IV*, s. 554.

⁹⁴ Çetin, *age.*, s. 193, 231-232; "Musâlaha İşleri", *Minber*, 21 Teşrin-i Sani 1918, s. 1; Bünyamin Kocaoglu, "Mütareke ile Mûsalaha Arasında Türkiye: Mütareke Hükûmetleri ve İstanbul Basınının Sulh Meselesine Bakışları", *İlkadım'dan Cumhuriyet'e Millî Mücadele*, Edit. Osman Köse, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.193. Reşad Hikmet Bey'in üyesi veya başkanı olduğu bu komisyonun adı bazı kaynaklarda "*İstihzarat-ı Sulhiyye Komisyonu*" (Barış Hazırlıkları Komisyonu) olarak geçse de yanlıtıcıdır; bkz. İbrahim Alâettin, *Meşhur Adamlar Hayatları-Eserleri*, C.IV, İstanbul, 1936, s. 1338; Pakalın, *age.*, s. 10; "Pek Elim Bir Zıyâ", s. 1; "Reşad Hikmet Bey'in İrtihâli", s. 1. Reşad Hikmet Bey'in başkanlık yaptığı komisyon, bir süre sonra İstihzarat-ı Sulhiyye Komisyonu ile birleşecektir. Belki de bu yüzden kendisi çoğu kaynakta doğrudan doğruya bu komisyonun üyesi/başkanı olarak gösterilmiştir.

⁹⁵ Kocaoglu, *agm.*, s. 193.

8- Kapitülasyonlar kaldırılacaktır. Gümrükler için ayrıca anlaşmalar yapılacaktır.

9- Asker sayısı 50.000'e indirilecek, İstanbul serbest liman olarak kalacaktır.

10- Şimendifer, maden ve liman gibi nafia işleri Amerikan, Fransız, İngiliz ve Belçikalı sermayedarlara verilecektir.

11- Yeterli bir arazi üzerinde Ermenistan devleti, Filistin'de de bir Musevi-Arap hükûmeti kurulacaktır.

12- Kıbrıs İngiltere'ye terk edilecektir.

13-Nezaretlerde bir İngiliz, bir Amerikan müşaviri; Heyet-i Vükela'da da bir İngiliz müşaviri bulunacaktır.

II.Tevfik Paşa Hükûmeti'nin ardından Mütareke Dönemi'nin ilk Damat Ferit Paşa Hükûmeti 4 Mart 1919 tarihinde kuruldu. Damat Ferit'in iktidara gelişinden birkaç gün sonraysa Şûrâ-yı Devlet, Reşad Hikmet Bey'i Hariciye Müsteşarlığı görevinden aldı (6 Mart 1919). Yerine, esbak Madrid Elçisi İzzet Fuad Paşa'yı atadı.⁹⁶

Millî Mücadele Dönemi'nde Reşad Hikmet Bey

Reşad Hikmet Bey, ülkenin içinde bulunduğu durumu gözden geçirirken kurtuluşun ancak ABD himayesi altına girmekle gerçekleşebileceğini, bunun, kötünün en iyisi olarak tercih edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Zira Mustafa Kemal Paşa'nın Halide Edip (Adıvar) ve Ali Fuat (Cebesoy) ile yaptığı yazışmalarda bu tür düşünceler dile getirilirken kendisinin de adı geçmektedir. Halide Edip, 10 Ağustos 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya, ülkenin Ermenistan sorunu başta olmak üzere parçalanıp paylaşılmasındansa Amerikan güdümüne girmesinin daha evla olacağını belirten ve içlerinde Reşad Hikmet Bey'in de bulunduğu birçok kişiden bu minvalde mektuplar aldığını yazmaktaydı. 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın 14 Ağustos 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgraftaysa Reşad Hikmet Bey gibi birçok kişinin ismi sıralandıktan sonra bu kişilerin Amerikan güdümünü tesis etmek için Sivas Kongresi'nin hemen toplanıp karar alması gerektiğini belirttiklerini ifade etmiştir.⁹⁷

Bilindiği üzere, 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında İstanbul'daki Ali Rıza Paşa Hükûmeti temsilcileriyle Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Heyet-i

⁹⁶ BOA., İ.DUİT.49/38 (H.03.C.1337-M.06.03.1919); BOA., BEO.4558/341848 (H.03.C.1337-M.06.03.1919).

⁹⁷ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söyler*, C.I (1919-1920), TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 129-137; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I, TTK Yayınları, Ankara, 2009, s. 182-183, 186, 189.

Temsiliye üyeleri arasında gerçekleşen “*Amasya Mülakati*”nda 5 önemli protokol kabul edildi. Bunlardan 5. Protokol’de, her ne kadar temel ilkelere uymak şartıyla hükûmetin serbest hareket edebileceği belirtilmişse de barış konferansına gönderilmek üzere her iki tarafın uzlaşmasıyla belirlenen bir heyet listesi yer almaktaydı. Buna göre; Tevfik Paşa’nın başkanlık yapacağı heyette Ahmet İzzet Paşa (askeri delege) ile Hariciye Nazırı (siyasi delege)’nin yanı sıra Reşad Hikmet Bey (siyasi delege)’in de yer almasına karar verilmişti.⁹⁸ Ancak karar uygulanmadı.

1919 Genel Seçimleri ve Reşad Hikmet Bey’in İstanbul Mebusluğu

Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasının ardından 21 Aralık 1918’de, Padişah Vahidettin, Mebusan Meclisi’nin çalışmasına son verdi. Ancak 1876 Anayasası, meclisin feshinden itibaren en geç dört ay içinde tekrar seçime gidilmesini öngörmekteydi. Bu yüzden Tevfik Paşa Hükûmeti, 4 Ocak 1919’da toplanarak bu konuyu görüşmüş ve anayasanın ilgili maddesini, barışın tesis edilip ülkenin normale dönmesinden sonraki dört ay içinde seçime gidileceği şeklinde yorumlayarak yeni seçim tarihinin ucunu açık bırakmıştır.⁹⁹

Karar, ülke içindeki birçok dernek, parti ve siyasi kuruluş tarafından tepkiyle karşılandı. Tepkiler ve ülkenin içinde bulunduğu durum derhal yeni bir meclisin toplanması gerekliliğini zorunlu hale getirince, siyasi örgütlerle birlikte hükûmet de harekete geçmek zorunda kaldı. Nihayet Damat Ferit Paşa Hükûmeti, 27 Temmuz 1919’da seçime gitme kararı aldı.¹⁰⁰ 7 Ekim 1919’da da Ali Rıza Paşa Hükûmeti tarafından seçim kararnamesi yayımlandı.¹⁰¹

Çok önceden seçim hazırlıklarına başlayan kuruluşlar, aslında kararnamenin ilan edildiği tarihlerde son çalışmalarını yürütmekteydiler. Bunlardan biri olan Milli Kongre, partiler üstü kalıp ülkedeki tüm siyasi güçleri birleştirmek adına 7 Ekim 1919’da 40 siyasi örgütün temsilcisiyle bir toplantı düzenlemişti. Seçim konusunun görüşüldüğü bu toplantının ardından 11 Ekim’de İstanbul mebus adaylarının görüşüldüğü bir toplantı daha yapıldı. Sonuçta Kongre, kongreye

⁹⁸ Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, TTK Yayınları, Ankara, 1989; s. 30; Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *age.*, s. 332-333.

⁹⁹ Taha Niyazi Karaca, *Meclis-i Mebusan’dan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Geçiş Sürecinde Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, TTK Yayınları, Ankara, 2004, s. 16-17,22-23; İhsan Güneş, *Atatürk Dönemi Türkiye’inde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 3-4

¹⁰⁰ Karaca, *age.*, s. 98-100; Güneş, *age.*, s. 4-5,7-8.

¹⁰¹ “İntihâbât Mücadelesi Başlıyor”, *Alemdar*, 9 Teşrin-i Evvel 1335 (1919), s. 1; Karaca, *age.*, s. 177.

katılan tüm siyasi örgütlerden adaylarını belirleyerek kendisine bildirmesini istedi.¹⁰²

Diğer taraftan Milli Kongre, kendisiyle birlikte hareket eden siyasi kuruluşlara İstanbul'dan ortak aday gösterme talebinde bulundu. Ancak teklif çok fazla kabul görmedi. Sadece Millî Ahrar, Ahali İktisat Fırkası ve Çiftçiler Derneği ile ortaklık kurabildi. Nihayet ittifak yaptığı kuruluşların adaylarını belirleyip kendisine bildirmesi üzerine ortak liste 20 Ekim'de tamamlandı ve 23 Kasım'da kamuoyuna açıklandı.¹⁰³ Açıklanan listede İstanbul'dan mebus aday olarak Reşad Hikmet Bey'in de adı geçmekteydi.

Reşad Hikmet Bey, aslında ilk olarak 4 Mayıs 1919'da kurulan Millî Ahrar Fırkası tarafından İstanbul'dan mebus adayı olarak gösterilmişti. Ancak Fırka, 1919 seçimlerinde Ahali İktisat Fırkası ile gücünü birleştirme kararı aldığından 6 Ekim 1919'da yayımladıkları ortak bildiride; “...*Müşterek Namzetlerimiz: Millî Ahrar Fırkası'ndan Kemal Midhat, Asaf Muammer, Câmi, Reşad Hikmet Beyler; Ahali İktisat Fırkası'ndan Faik Nuzhet Bey, Sosyalist Fırkası'ndan Refik Nevzad Bey*” denilmektedir.¹⁰⁴

Aynı tarihlerde Hariciye Müsteşarlığı görevine tekrar Reşad Hikmet Bey'in atanacağına ilişkin haberler de çıkmaya başladı. Kendisine böyle bir atamadan haberi olup olmadığı sorulduğunda haberinin olmadığını, üstelik Avrupa'ya hareket etmek üzere olduğundan atama yapılırsa dahi kabul etmeyeceğini bildirdi.¹⁰⁵

Sonuçta belirlenen aday listesi, çatı ittifakı olarak düşünülebilecek olan Milli Kongre'ye teslim edilmiş, Milli Kongre de tüm aday listelerini 20 Ekim'de tamamlayıp 23 Kasım 1919'da halka duyurmuştur.¹⁰⁶ Bu noktada belirtmek gerekir ki, Reşad Hikmet Bey, herhangi siyasi örgüt veya partiye üye olup bu vesileyle seçimlere girmiş değildi. Gerçekte bağımsız bir kimliği bulunmaktaydı ve seçim sürecinde birçok siyasi parti ve dernek Reşad Hikmet Bey'in ismini kendi listelerine ekleyerek kendisini destekleyeceklerini açıklamışlardı. Yukarıdaki beyanname de aslında bu çerçevede değerlendirilmelidir.

¹⁰² Karaca, *age.*, s. 32; Güneş, *age.*, s. 59-60.

¹⁰³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 167-168; Güneş, *age.*, s. 60.

¹⁰⁴ Güneş, *age.*, s. 53; Tunaya, *age.*, s. 452-453.

¹⁰⁵ “Hariciye Müsteşarlığı”, *Vakit*, 6 Teşrin-ı Evvel 1335 (1919), s. 1.

¹⁰⁶ Güneş, *age.*, s. 53, 60-61.

Neticede Reşad Hikmet Bey'in adaylığı, kurulan ortaklık çerçevesinde Millî Kongre, Millî Ahrar, Ahali İktisat Fırkası ve Çiftçiler Derneği tarafından desteklenmiş, her bir kuruluş da zaten verdiği desteği açıkça ifade etmiştir.¹⁰⁷

Osmanlı Devleti'nin son genel seçimleri olarak tarihe geçen 1919 Genel Seçimleri, İstanbul'da 18 Aralık 1919'da yapıldı. Darü'l-fünun Konferans Salonu'nda gerçekleştirilen seçimlerde Reşad Hikmet Bey, ikinci seçmenlerden 299 oy alarak İstanbul'dan mebus seçildi. İstanbul'dan en fazla oy alan 4. kişi olarak son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne girmişti.¹⁰⁸ Lakin seçim mazbatasının hazırlandığı 22/23 Aralık günlerinde rahatsızlığı nedeniyle İsviçre'de bulunduğundan, ilk önce mazbatasının verilmemesi düşünülmüş, ancak daha sonra bunun doğru olmayacağına karar verilerek mazbatasının kendisine gönderilmesine karar verilmiştir.¹⁰⁹ Bu yüzden Reşad Hikmet Bey'in mebusluk mazbatası kısa süreli bir gecikmeden sonra ancak 17 Şubat 1920 tarihinde Meclis genel kuruluna teslim edilebilmiş ve böylelikle mebusluğu onaylanmıştır.¹¹⁰ Oysa Reşad Hikmet Bey, aynı günlerde resmen Osmanlı Mebusan Meclisi Başkanı'ydı.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi Başkanlığı

168 Mebusun seçildiği son Osmanlı Mebusan Meclisi, 12 Ocak 1920 tarihinde, 72 mebusun katılımıyla dördüncü seçim döneminin ilk toplantısını yaparak açılmıştır. Meclisin en yaşlı üyesi Bursa Mebusu Hacı İlyas Efendi, Meclis İç Tüzüğü'nün ikinci maddesi gereğince aynı gün geçici meclis başkanı olmuştur.¹¹¹

Söz konusu gelişmeler yaşanırken hala İsviçre'de bulunan Reşad Hikmet Bey, ancak 28 Ocak'ta İstanbul'a dönebilmiştir.¹¹² Üstelik geldiği gün ayağının tozuyla önce tutuklanmış, sonra yanlışlık olduğu belirtilerek serbest bırakılmıştır.¹¹³ Tutuklama eylemi Fransızlar tarafından gerçekleştirilmişti. Olay,

¹⁰⁷ M. Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 166/396; Güneş, *age.*, s. 49-50, 53, 61.

¹⁰⁸ "Kimler Mebus İntihâb Edildi?", *Alemdar*, 19 Kanûn-ı Evvel 1335 (1919), s. 1; Karaca, *age.*, s. 301; Güneş, *age.*, s. 84.

¹⁰⁹ BOA., *Dabiliye Nezâreti İdare-i Umumiye Ekleri*, DH.İ.UM.EK. 117/79 (H.7.Ca.1338-M.28.01.1920); BOA., DH.İ.UM.EK.118/59 (H.01.C.1338-M.21.02.1920).

¹¹⁰ *Meclisi Mebusan Zabut Ceridesi (MM. ZC.)*, C.1, 17 Şubat 1336 (1920), TBMM Basımevi, Ankara, 1992, s. 131.

¹¹¹ MM. ZC., C.1, 12 Kânunusânî 1336 (1920), s. 2; Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Taribi III Üçüncü Meşrutiyet (1920)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 51-55; Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele II Son Meşrutiyet 1919-1920*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 272.

¹¹² "Reşad Hikmet Bey", *Vakit*, 30 Kanûn-ı Sâni 1336 (1920), s. 2.

¹¹³ "Reşad Hikmet Bey", *Yeni Gün*, 30 Kanûn-ı Sâni 1336 (1920), s. 1.

26/27 Ocak 1920 tarihlerinde gerçekleştirilen Akbaş Cephaneliği Baskını'na bir misilleme olarak değerlendirildiğinden derhal kurtarılması için Ankara'dan çalışma başlatıldı. Mustafa Kemal Paşa'nın desteğiyle Rauf Bey, Geçici Meclis Başkanı Hacı İlyas Efendi'nin çekilmesi üzerine geçici başkan seçilen Celâlettin Arif Bey'e sorunun çözümlenmemesi halinde Meclis'in tehlikede sayılacağını bildirerek Anadolu'nun İstanbul ile bağlantısının kesileceği uyarısında bulundu. Sonuçta Reşad Hikmet Bey, bir gün sonra, 29 Ocak 1920 tarihinde saat 17'de serbest bırakıldı.¹¹⁴ Salıverilmesinin ardından Reşad Hikmet Bey önce Sadrazam ve Hariciye Nazırı ile görüşmeye gitmiş ardından da Mebusan Meclisi oturumuna katılmıştır.¹¹⁵

Mustafa Kemal Paşa, Reşad Bey'in tutuklanma sebebini 7 Şubat 1920'de Erzurum Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği telgrafta açıklamaktadır. Buna göre, Reşad Hikmet Bey Avrupa'da iken sözde Münih'e giderek Talat Paşa ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oradaki genel merkeziyle görüşmüş ve tutuklama eylemi de buna dayandırılarak gerçekleştirilmiştir. Üstelik İngilizler, aldıkları bu asılsız bilgi nedeniyle tutuklama eylemini de Fransızlara yaptırmışlardır.¹¹⁶

Son Osmanlı Mebusan Meclisi, 31 Ocak 1920'deki 5. oturumda başkanlık seçimlerinin yapılmasına karar verdi. 115 mebusun oy kullandığı seçimde Reşad Hikmet Bey¹¹⁷ 53, Celâlettin Arif Bey 40, Mustafa Arif Bey 12, Hüseyin Kâzım Bey 7, Hamid Bey ise 1 oy aldı. Oysa başkan seçilebilmesi en az 58 oy alınması gerekiyordu. Bu yüzden seçim tekrarlandı. İkinci seçimde 115 mebus oy kullanmasına rağmen sayımda 116 sonuç çıktı ve 58 oy alan Reşad Hikmet Bey'in başkan seçildiği belirtildi. Lakin fazla çıkan 1 oy nedeniyle mecliste bazı tartışmalar yaşandı. Hikmet Bey, kendisince de bu seçimin şüpheli olduğunu, seçim sonuçlarının bu haliyle kabul edilip kendisinin başkan ilan edilmesi halinde derhal istifa edeceğini belirtti ve oylamanın tekrarını istedi. Sonuçta ikinci seçimin yenilenmesine karar verildi.¹¹⁸

Yenilenen ikinci seçimde 116 mebus oy kullandı ve başkanlık seçimi için 59 oyun alınması gerektiği belirtildi. En fazla oy alan Reşad Hikmet Bey dahi 58 oy

¹¹⁴ Akşin, *age.*, s. 273; Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *age.*, s. 500-501, 502-503.

¹¹⁵ "Reşad Hikmet Bey", *Vakit*, s. 2; "Reşad Hikmet Bey", *Alemdar*, 30 Kanûn-ı Sâni 1336 (1920), s. 2.

¹¹⁶ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, ATAM Yayınları, Ankara, 2006, s. 199.

¹¹⁷ Osmanlı Mebusan Meclisi Başkanlığı'na aday olan kişiler arasında şüphesiz en önemlisi Mustafa Kemal Paşa idi. Ancak yaşanan tartışmalardan ötürü Rauf Bey aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa bu talebinden vazgeçmişti. Goloğlu, bundan sonra meclis başkanlığına "*sarayın göstereceği ismin*" seçilmesine karar verildiğini, başkanlık seçimlerinin tamamlanmasının ardından da "*sarayın adamı*" olarak belirttiği İstanbul Mebusu Reşad Hikmet Bey'in seçimi kazanarak meclis başkanı olduğunu ifade etmektedir; bkz. Goloğlu, *age.*, s. 62.

¹¹⁸ *MM. ZC.*, C.1, 31 Kânunusâni 1336 (1920), s. 48-49.

aldığından başkan seçilemedi, bu yüzden üçüncü kez seçime gidildi. Son kez yapılacak olan seçimin en fazla oy alan Reşad Hikmet Bey (58) ile Celâlettin Arif Bey (47) arasında yapılması öngörüldü. Bu esnada bir açıklama yapan Celâlettin Arif Bey, kendisine oy verenlere teşekkür etmekle birlikte Mebusan Meclisi Reisi'nin büyük bir çoğunlukla seçilmesinin daha uygun olacağını düşündüğünden kendisine verilen oyların Reşad Hikmet Bey'e verilmesini istedi. Böylelikle gerçekleşen üçüncü seçimde oy verenlerin adedi 115 olurken, bunlardan 65'ini alan Reşad Hikmet Bey, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin ilk "*meclis başkanı*" oldu. Seçilmesinin ardından kısa bir konuşma yapan Reşad Hikmet Bey, kendisine gösterilen güven ve teveccühten dolayı mebuslara teşekkür etti, görevine layık olmaya çalışacağını bildirdi. Meclis başkanın seçilmesinin ardından sıra başkanvekilliklerine geldi. Seçim sonucunda birinci başkanvekilliğine Aydın Mebusu Hüseyin Kâzım Bey, ikinci başkanvekilliğine Balıkesir Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi seçildi.¹¹⁹

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da görüştüğü tüm mebuslara, özellikle de Rauf (Orbay) Bey ile arkadaşlarına, meclis açıldıktan sonra kendisinin meclis başkanı seçilmesini istemişti. Zaten meclis başkanlığı seçimi söz konusu olmaya başladığında yaşanan en önemli tartışma da bu yüzden çıkmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın isteği, kendisinin mecliste bulunmadığı, başkan seçildiği takdirde de gelemeyeceği, bunun ise Meclis'in Ankara'dan kontrol edildiği intibasını yaratacağından kabul edilmedi. Zaten Rauf Bey de Mustafa Kemal Paşa'ya 28 Ocak ve 1 Şubat 1920 tarihlerinde gönderdiği telgraflarda "*büyük sakınca doğuracak olan*" bu isteği Meclis'e sunmaktan vazgeçtiklerini belirterek, yapılan seçimlerle sonuçlarını kendisine bildirmiştir.¹²⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın aday gösterilememe nedenlerinden bazıları başlangıçta Reşad Hikmet Bey için de geçerliydi. Zira Mebusan Meclisi Başkanlığı'na adaylık konusunda sürekli ismi geçmesine karşın kendisinin yurtdışında bulunması buna mani görülmekteydi. Neyse ki tam seçim öncesinde ülkeye dönerek görevine başladı. Bu ise isminin tekrar adaylar arasında geçmesini sağladı. Öyle ki kendisi diplomatlar arasında gerek irfanı gerek zeka ve dirayeti ve bilhassa ahlakı bakımından öne çıkmış isimlerdendi. Uzun süre diplomatlık yaptığından ve görevi esnasında çok önemli mevkilerde bulunduğundan hemen hemen bütün uluslararası konularda bilgi birikimine sahipti. Başkan seçilmesi durumunda kendisinden fazlasıyla istifade edilebilirdi.¹²¹

¹¹⁹ MM. ZC., C.1, 31 Kânunusânî 1336 (1920), s. 49-50; BOA., MV.261/6 (H.10.Ca.1338-M.31.01.1920); "Reşad Hikmet Bey Meclis-i Mebûsân Reisi", *Vakit*, 1 Şubat 1336 (1920), s. 1; "Meclis-i Mebûsân'ın Dünkü İçtimâî", *Alemdar*, 1 Şubat 1336 (1920), s. 1.

¹²⁰ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *age.*, s. 498-501.

¹²¹ "Reşad Hikmet Bey", *Yeni Gün*, s. 1.

Daha önce kısaca bahsedildiği üzere başkanlık seçiminden birkaç gün önce Akbaş Cephaneliği Baskını yaşanmıştı. Buna misilleme olarak Reşad Hikmet Bey bir gün boyunca alıkonulmuş, ancak Anadolu'ya cephane kaçırma eylemleri durdurulamamıştı. Benzeri gelişmelerden rahatsız olan İtilaf devletleri, Osmanlı Devleti'ne 20 Ocak'ta bir ultimatö vererek Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkan-ı Harbiye Reisi Cevad Paşa'nın azledilmesini istemişlerdir. Akabinde bu kez Hariciye Nazırı Reşid Paşa ile Adliye Nazırı Mustafa Efendi'nin Meclis tarafından değiştirilmesi gündeme gelmiştir. Yaşanan gelişmeler üzerine söz konusu vekiller istifa ederken Sadrazam Ali Rıza Paşa da Meclis-i Mebusan Reisi Reşad Hikmet Bey ile 7 Şubat'ta görüşmüştür. Görüşme sonrasında istifaları kabul eden Ali Rıza Paşa, baskılara da böylelikle boyun eğmiş oldu.¹²² Bu bağlamda, azil ve istifa taleplerinin kabul edilip yerlerine yeni atamaların yapılmasında Ali Rıza Paşa'yı ikna etmek suretiyle Reşad Hikmet Bey'in de etkisi olduğu söylenebilir.

Reşad Hikmet Bey, Mebusan Meclisi'nin 3 Şubat 1920 günkü 7. oturumu da dahil olmak üzere bu tarihten sonra yapılan genel kurul toplantılarına katılmamıştır. Dolayısıyla meclis başkanı seçildiği 31 Ocak günü ile birlikte düşünüldüğünde Reşad Hikmet Bey'in bu görevi resmen ve fiilen sadece 2 gün yürüttüğü görülmektedir. 3 Şubat'tan itibaren Meclis başkanlığı görevini resmen uhdesinde bulundurmasına karşın rahatsızlığı nedeniyle görevinin başında fiilen bulunamamıştır. Nitekim 19 Şubat tarihli Meclis yoklama listesinde de Meclis'te bulunmadığı ve hasta olduğu belirtilmiştir.¹²³

Vefatı ve Yankıları

Reşad Hikmet Bey, bir yıldan uzun bir süredir midesinde rahatsızdı. İstanbul'da ameliyat olmak istemiş, ancak doktorların buna rıza göstermemesi üzerine mütarekenin ardından İsviçre'ye giderek orada ameliyat olmuştu. Başarılı geçen ameliyattan sonra hastalığın tekrar nüksetmemesi için röntgen tedavisi gördü. Kendisine uzun müddet dinlenmesi gerektiği söylendi. Lakin istirahat telkinlerini dikkate almadığından hastalığı yorgunluk nedeniyle Ocak ayı sonlarında tekrar baş gösterdi ve derhal Şubat ayı başında Haydarpaşa Hastanesi'ne yatırıldı.¹²⁴

Şubat ayı sonlarında Meclis başkanlığı, sağlık durumunun öğrenilmesi için bir kişiyi hastaneye göndererek nispeten daha iyi olduğu haberini aldı. Reşad Hikmet Bey de bu nazik davranıştan çok memnun kalarak Meclis'e

¹²² Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 254-255; Akşin, *age.*, s. 279-281; Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, Haz. İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018, s. 210-211, 309-310.

¹²³ *MM. ZC.*, C.1, 1,3,19 Şubat 1336 (1920), s. 54,60,176.

¹²⁴ "Reşad Hikmet Bey'in İrtihâli", s. 1; "Pek Elim Bir Zıyâ", s. 1.

teşekkürlerini ilettili.¹²⁵ Ertesi gün de Sadrazam Ali Rıza Paşa sadaret yaverlerinden Raif Bey'i yanına göndererek hatırını sordurdu.¹²⁶ Fakat görev yaptığı her makamda vatanına hizmetten başka amacı olmayan, hiçbir hırs ve emel peşinde koşmayan Reşad Hikmet Bey, bu görüşmeden bir gün sonra, 28 Şubat 1920'de, yakalandığı "mide kanseri" hastalığından ötürü 44 yaşında vefat etti.¹²⁷ Öğle vakti saat 14:00'de vefat eden Reşad Hikmet Bey'in son sözlerinin "zavallı anneciğim" olduğu belirtilmektedir.¹²⁸ Meclis, aynı gün, üzüntülü haberi ilan etmek için yarım saat meclis oturumuna ara verdi. Akabinde Trabzon Mebusu Hasan Hüsnü Bey, taziyede bulunmak üzere ailesine bir heyet gönderilmesini teklif etti.¹²⁹

Reşad Hikmet Bey'in cenazesi, Haydarpaşa (Tıp Fakültesi) Hastanesi'nde teşhiz ve tefkin edildikten sonra 29 Şubat 1920 Pazar günü Eyüp Mezarlığı'na defnedilmiştir. Bu süreçte önce asker, polis, jandarma ve halkın katılımıyla, büyük bir kalabalık eşliğinde ve Tıp Fakültesi öğrencilerinin elleri üzerinde hastaneden Haydarpaşa İskelesi'ne getirildi. Bazı mebuslarla birlikte Abdülaziz Mecdi Efendi ve birçok öğrenci-öğretmen burada cenazeyi bekliyordu. İstimbotla Sirkeci İskelesi'ne nakledilen cenaze, burada Ayan Meclisi'nden Ahmet İzzet Paşa, Çürüksulu Mahmud Paşa, Celaleddin Arif Bey, Maarif ve Adliye Nazırları, Şura-yı Devlet Reisi gibi önemli askeri ve mülki erkan tarafından karşılandı. Ayrıca mezunu olduğu Galatasaray Sultanisi gibi birçok okul öğrenci-öğretmenleri de burada hazır bulunmaktaydı. Tüm cemaat, iskeleden Babialı yoluyla Ayasofya Camii'ne hareket etmiş ve yolda kafiyele Sadrazam Ali Rıza Paşa ile Tefvik Paşa katılmıştır. Ayasofya Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Eyüp Mezarlığı'na gelindi. Reşad Hikmet Bey, burada okunan duaların ardından babası ile aile üyelerinin bulunduğu mezarlığa defnedildi. Reşad Hikmet Bey, Tıp Fakültesi öğrencilerinin anatomi/otopsi derslerinde istifade etmeleri için karaciğerini okula bağışlamıştı. Bu yüzden vasiyeti de yerine getirilmiştir.¹³⁰

Cenaze merasiminde hazır bulunmak üzere yaverlerinden Hafız İbrahim Paşa'yı görevlendiren Sultan Vahidettin, ayrıca cenazenin teşhiz ve tefkin masraflarını karşılamıştı.¹³¹

¹²⁵ MM. ZC., C.1, 26 Şubat 1336 (1920), s. 202.

¹²⁶ "Reşad Hikmet Bey", *Vakit*, 28 Şubat 1336 (1920), s. 2.

¹²⁷ "Pek Elim Bir Zıyâ", s. 1; Kadri, *age.*, s. 208; Türkgeldi, *age.*, s. 254.

¹²⁸ "Reşad Hikmet Bey'in İrtihâli", s. 1.

¹²⁹ MM. ZC., C.1, 28 Şubat 1336 (1920), s. 227.

¹³⁰ "Merhûm Reşad Hikmet Bey'in Cenâze Merâsimi", s. 1.

¹³¹ Agm., s. 1; "Reşad Hikmet Bey Merhûm", *Alemdar*, 1 Mart 1336 (1920), s. 2.

Bilindiği üzere son Osmanlı Mebusan Meclisi, 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgal edilip pek çok mebusun tutuklanması üzerine feshedildi. 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM açıldı. TBMM'nin açılmasından 1,5 ay sonra, 3 Haziran'da, Trabzon Mebusu Hüsrev Bey, Meclis'e, Reşad Hikmet Bey'e olan vefa borcunun ödenmesi için çocuklarının devlet tarafından okutturulmasını isteyen bir önerge verdi. Önergede Hüsrev Bey; Mebusan Meclisi'nin merhum başkanı Hikmet Bey'in geriye Müslüman terbiyesi ve Türk örf-adetiyle büyütülmek üzere iki evlat bıraktığını, o zamanki Mebusan Meclisi Başkanlığı'ndan bir tavrile bunlara hidemat-ı vataniyye kaleminden yardım yapılmasını istediğini ancak İstanbul'un işgal edilip Mebusan Meclisi'nin çalışamaz hale getirilmesinden ötürü söz konusu tavrilerin okunmadığını açıkladı. Ardından aynı kadirşinaslığı TBMM'den talep etmeyi milli vazife ve vicdan meselesi olarak gördüğünü bildirdi. Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından önerge incelenmek üzere Maliye/Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Encümeni'ne havale edildi.¹³²

Encümenden gelen cevapta; çocukların annesi Avusturyalı olduğundan çocuklarını kendi yanında bulundurmak istemesi halinde yeterli eğitimi verdirse bile milli terbiyeden yoksun kalacakları belirtilmiş ve çocukların en azından yatılı ve milli bir okula kaydettirilerek ücretlerinin hükümet tarafından ödenmesinin uygun görüldüğü, bunun temininin de Maarif Vekaleti'ne bırakılması gerektiği ifade edildi.¹³³ Yaklaşık bir ay sonra Dahiliye Vekaleti ile Maarif Vekaleti'nden gelen tezkereler konuyu bir kez daha TBMM gündemine taşıdı. Buna göre Dahiliye Vekaleti, anne Avusturya vatandaşı olup çocuklarını da vermeyeceğinden yapılabilecek en büyük iyiliğin nakdi yardım olacağını belirtti. Maarif Vekaleti ise çocukları ne Ankara'ya getirebilecek ne de onları İstanbul'da terbiye edecek imkanı bulunduğunu belirterek çocukların ancak TBMM tarafından Ankara'ya getirilmesi halinde Mekteb-i Sultaniye'ye ücretsiz kabul edilebileceğini bildirdi. Sonuçta tezkereler elde çok fazla imkan olmadığı ve o gün için yapılabilecek pek de bir şey kalmadığını söylemekteydi. Bu yüzden tam anlamıyla kurtuluşun sağlanmasına kadar bu konunun ertelenmesine karar verildi.¹³⁴

28 Mart 1922 tarihindeyse Rauf (Orbay) Bey, TBMM'ye Reşad Hikmet Bey'in kabrine herhangi bir işaret konulmayıp taş dahi dikilmediğini belirten bir tezkere vererek, kendisine layık bir kabir inşası için Başkanlık Divanı'nın 8 Mart 1922'de TBMM bütçesinden 500 lira tahsisat ayırdığını ve bu kararın uygulanması için genel kurul onayına sunulduğunu belirtmiştir. Tezkerenin

¹³² T.B.M.M. ZC., C.2, TBMM Basımevi, Ankara, 1981, s. 67; Goloğlu, *age.*, s. 161.

¹³³ T.B.M.M. ZC., C.4, TBMM Basımevi, Ankara, 1981, s. 353.

¹³⁴ T.B.M.M. ZC., C.5, TBMM Basımevi, Ankara, 1981, s. 232.

kabulüyle de Reşad Hikmet Bey'e uygun bir kabir yapılmasına karar verilmiştir.¹³⁵ Karardan ötürü merhumun annesiyle eniştesi 17 Haziran'da TBMM'ne teşekkür telgrafı göndermişlerdir.¹³⁶

Karakter olarak son derece ılımlı, terbiyeli ve namuslu bir insan olan Reşad Hikmet Bey, aynı zamanda görevine düşkün, çalışkan, hemen her konuda etrafındakilerin fikrini alan ve herkes tarafından sevilen, nazik bir kişiydi.¹³⁷ Fransızca biliyordu. Avusturya vatandaşı Alman Anni Hanım ile evliydi ve iki oğlu vardı.¹³⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenleri arasında gösterilen Reşad Hikmet Bey'in aynı zamanda Talat Paşa ile çok yakın dost olduğu, hatta onun dostluğu ile ün kazandığı belirtilmektedir.¹³⁹

Sonuç

Reşad Hikmet Bey, bürokrasinin tüm basamaklarını tek tek çıkararak Mebusan Meclisi Başkanlığı'na kadar yükselmiş önemli bir Osmanlı aydınıdır. Padişah veya yabancı devlet hükümdarları tarafından sürekli nişan/madalya verilerek ödüllendirilmesi, onun mesleğinde ne kadar başarılı bir diplomat olduğunu göstermektedir.

Reşad Hikmet Bey'in 19 yaşında başlayıp 25 yıl boyunca devam eden meslek hayatında dört önemli dönüm noktası olduğu görülmektedir. İlki, çoğu elçilik müsteşarlığı vasfında olan yurt dışı görevleridir, ki kendisine uluslararası diplomasiyi ve bürokrasiyi anlayıp kavrama fırsatı vermiştir. İkincisi, Hariciye Müsteşarlığı görevini yürüttüğü dönemdir. Bu yıllar I.Dünya Savaşı yıllarına rastladığından ülkenin tüm dış politikasına etki eden bir konumda yer almıştır. Diğer, şimdiye kadar meslek hayatında kazandığı tüm bilgi birikiminin ciddi anlamda kullanmasının istenildiği dönemdir. Zira ilk kez Brest-Litovsk müzakerelerine katılan Reşad Hikmet Bey, ilk önemli sınavını da Bükreş Antlaşması müzakerelerinde vermiştir. İkinci murahhas sıfatıyla müzakerelerde bulunduğu ve yine imzacılarından olduğu Mondros Mütarekesi ise Osmanlı Devleti'nin sonunu getiren, işgallerin önünü açan bir mütareke olduğundan Bükreş Antlaşması'nın tam tersi bir sonuç vermiştir. Dolayısıyla Mondros Mütarekesi gibi bir felaketin imzacısı olması onun itibarını zedeleyici bir gelişme olarak tarihe geçmiştir. Ancak olumsuz sonuçlarına karşın

¹³⁵ T.B.M.M. ZC., C.18, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1959, s. 390.

¹³⁶ T.B.M.M. ZC., C.20, s. 446.

¹³⁷ Kadri, *age.*, s. 306-307; Pakalın, *age.*, s. 10.

¹³⁸ T.B.M.M. ZC., C.5, s. 231; Türkgeldi, *Moudros ve...*, s. 33.

¹³⁹ Mehmet Okur, Murat Küçükkuşurlu, *İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözleriyle Millî Mücadele*, Serander Yayınları, Trabzon, 2006, s. 165; Ali Satın, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, Çev. Burak Özsoz, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 42.

müzakerecilik açısından bakıldığında Reşad Hikmet Bey'in yine tüm bilgi birikimiyle yeteneğini burada da ortaya koyduğu, devletin temsili noktasında üzerine düşün görevi layığıyla yapmaya çalıştığı görülür. Ancak meslek hayatında oldukça tecrübeli ve yetkin bir diplomat olan Reşad Hikmet Bey, gösterdiği tüm çabalara rağmen Mondros'ta devlet/millet menfaatlerinin sağlanmasına çok büyük bir katkı sağlayamamıştır. Şüphesiz bunda Amiral Calthorpe'un sürekli zaman darlığını ileri sürerek Osmanlı heyetini acele etmeye zorlaması, Osmanlı heyetinin açıklamalarını çok fazla dikkate almayıp kendi şartlarını dayatması ve Osmanlı taleplerine karşı devamlı sözlü teminatlar verip bu teminatları yazılı hale getirmekten itinayla kaçınması etkili olmuştur.

Dördüncü dönemse, Mebusan Meclisi'ne önce mebus sonra da başkan seçildiği dönemdir. Böylelikle son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin ilk başkanı olarak tarihe geçerken, mesleğinde de en yüksek mevkie ulaşmış oluyordu. Aslında önce mebus akabinde başkan seçilmesi, millet tarafından Mondros Mütarekesi'nden sorumlu tutulmadığını da ortaya koymaktadır.

Ayrıca Mondros müzakerelerinde ikinci murahhas olan Reşad Hikmet Bey, heyet başkanı Rauf (Orbay) Bey'e tabiydi. Mebusan Meclisi Başkanı seçilince bu kez Sivas Mebusu Rauf (Orbay) Bey Reşad Hikmet Bey'e tabi olmuştur. Bu durum, tarihin garip bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan, hastanede olduğu için her ne kadar Meclis'te görevi başında bulunmamış olsa da Misak-ı Milli'nin Reşad Hikmet Bey'in meclis başkanlığı döneminde, 17 Şubat 1920'de, resmen tüm dünyaya ilan edildiğini de burada belirtmek gerekir.

Reşad Hikmet Bey'in Mütareke Dönemi'nde mandacı bir tavır içinde olduğu anlaşılmaktadır. Vatanperver bir kişi/diplomat olarak tanınmasına karşın bu yönde bir tavır sergilemesi, ülkenin tamamen parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalması durumuna dayanmaktadır. Nitekim ülkenin parçalanıp tamamen yok olmasındansa bir bütün halinde kalıp ABD himayesine girmesinin daha makul olacağını düşünmüş ve kurtuluşun ancak bu sayede gerçekleşebileceğini varsaymıştır.

Ölmeden önce karaciğerini Tıp Fakültesi'ne bağışlayan Reşad Hikmet Bey, gerçekten organ bağışı konusunda da ne kadar ileri görüşlü olduğunu kanıtlamıştır. Osmanlı Devleti'nde belki de ilk kez bir mebus, hatta bir meclis başkanı böylesi bir organ bağışında bulunmuştur.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Resmi Yayınlar

1900 (1318) *Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye III* (2003), Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul.

1902 (1320) *Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye IV* (2003), Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul.

Meclisi Mebusan Zabut Ceridesi (MM. ZC.)

T.B.M.M. Zabut Ceridesi (ZC.)

Gazeteler

Alemdar

Minber

Vakit

Yeni Gün

Zaman

Kitaplar ve Makaleler

Ahmet İzzet Paşa (2017) *Feryadım İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri*, C.II, Yay.Haz. Süheyl İzzet FURGAÇ, Yüksel Kanar, Timaş Yayınları, İstanbul.

AKŞİN Sina (2010) *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele II Son Meşrutiyet 1919-1920*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

ALÂETİN İbrahim (1936) *Meşhur Adamlar Hayatları-Eserleri*, C. IV, İstanbul.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (2006), ATAM Yayınları, Ankara.

AYIŞIĞI Metin (2013) *Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasî Hayatı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

BAŞAK Tolga (2013) *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

BAYKAL Bekir Sıtkı (1989) *Heyet-i Temsiliye Kararları*, TTK Yayınları, Ankara.

BAYUR Yusuf Hikmet (1991) *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III, Kısım: III, TTK Yayınları, Ankara.

----- (1991) *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III, Kısım: IV, TTK Yayınları, Ankara.

BOZKURT Abdurrahman (2014) *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, ATAM Yayınları, Ankara.

- ÇETİN Nurten (2015) *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, ATAM Yayınları, Ankara.
- DYER Gwyne (1972) The Turkish Armistice of 1918: 1: The Turkish Decision for a Separate Peace, Autumn 1918, *Middle Eastern Studies*, Vol.8, No.2 (May), ss. 143-178.
- (1972) The Turkish Armistice of 1918: 2: A Lost Opportunity: The Armistice Negotiations of Moudros, *Middle Eastern Studies*, Vol. 8, No. 3 (Oct.), ss. 313-348.
- Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) (1999) *Nutuk-Söylev*, C.I (1919-1920), TTK Yayınları, Ankara.
- GOLOĞLU Mahmut (2010), *Millî Mücadele Tarihi III Üçüncü Meşrutiyet (1920)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- GÖKBİLGİN M.Tayyip (2011) *Millî Mücadele Başlarken*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- GÖZTEPE Tarık Mümtaz (2017) *Mütareke Günleri*, Haz. H.Afşın Günaydın, Cümle Yayınları, Ankara.
- GÜNEŞ İhsan (2017) *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İNAL İbnülemin Mahmud Kemal (2012), *Osmanlı Derrinde Son Sadrazamlar XI-XIV*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KADRI Hüseyin Kâzım (2018) *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, Haz. İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KANSU Mazhar Müfit (2009) *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I, TTK Yayınları, Ankara.
- KARACA Taha Niyazi (2004) *Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Geçiş Sürecinde Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, TTK Yayınları, Ankara.
- KILIÇ Selami (1998) *Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu Brest-Litovks Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917-3 Mart 1918)*, Ülke Kitapları, İstanbul.
- KOÇAOĞLU Bünyamin (2008) Mütareke ile Müsalaha Arasında Türkiye: Mütareke Hükümetleri ve İstanbul Basımının Sulh Meselesine Bakışları, *İlkadam'dan Cumhuriyet'e Millî Mücadele*, Edit. Osman Köse, Mavi Yayıncılık, İstanbul, ss. 191-203.
- MAGNES Judah L. (1919) *Russia and Germany at Brest-Litovsk A Documentary History of The Peace Negotiations*, New York.
- OKUR Mehmet, Murat Küçükuğurlu (2006) *İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Millî Mücadele*, Serander Yayınları, Trabzon.
- ORBAY Rauf (2018) *Siyasî Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul.

- ÖZÇELİK Mücahit (2012) 1918 Bükreş Antlaşması, *History Studies*, Vol.4, Issue:4 (Kasım/November), ss. 261-275.
- PAKALIN Mehmed Zeki (2008) *Sicill-i Osmanî Zeyli Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, C. XV, Yay.Haz. Ayhan Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- SATAN Ali (2010) *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, Çev. Burak Özsöz, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- TOWNSHEND Charles V.F. (2007) *Irak Seferi ve Esaret*, Sad. Recep Ahıskalı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- TUNAYA Tarık Zafer (2010) *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TÜRKGELDİ Âli [Fuat] (1948) *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- (2010) *Görüüp İşittiklerim*, TTK Yayınları, Ankara.